



Yitirmekte Olan Geleneksel Meskenlere Ait Bir Örnek: Siirt Cas Evleri

An Example of Endangered Traditional Houses: Siirt Cas Houses

Güven ŞAHİN¹ Yüksel GÜRİSOY²

Öz

Günümüz Türkiye'si, binlerce yıllık medeniyet geçmişi ve köklü kültürel mirasıyla mimari anlamda da çok büyük hazineleri barındırmaktadır. Türkiye'nin çok çeşitli coğrafi şartları sayesinde, yöresel mimari anlamında büyük bir çeşitlilik söz konusudur. Türkiye'deki yöresel mimarinin karakteristik örneklerinden birisi de Siirt'teki "Cas Evleri"dir. Siirt'teki zengin jips yataklarının sağladığı doğal alçı malzeme ve yöre ikliminin şekillendirmiş olduğu bu mesken tipleri, Siirt tarihinde köklü bir yer edinmiştir. Öyle ki Siirt bu mesken tiplerinden kaynaklı olarak "Beyaz Kent" olarak da anılmıştır. Kale benzeri, kesik piramidal yapıları, beyaz cas harcı sıvalı, dıştan düz içten ise tonoz kubbeli bu evler, aynı zamanda geleneksel "Türk Evi" yapılarından da pek çok karakteristiği bünyesinde barındırmaktadır. Yöre ekonomik şartlarının yansımaları başta Siirt fıstığı kurutma ve depolama alanları, dibekler, soğuk hava depoları (Tabok) olmak üzere türlü ünitelerle görebilmekteyiz. Yerleşme coğrafyası odağında analizini yapmış olduğumuz Siirt cas evleri çalışmamızda, literatür taraması akabinde 2024-2025 yılları arasında Siirt'in tüm ilçelerine düzenlemiş olduğumuz arazi çalışmalarıyla söz konusu meskenlerin günümüzdeki durumları tespit edilerek, bu konuda yapılması gerekenlere odaklanılmıştır. Bu amaçla incelenen toplam 124 cas evinin coğrafi ve mimari sürdürülebilirlik açısından avantaj ve dezavantajları da üzerinde durulan bir diğer nokta olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yerleşme Coğrafyası, Yöresel Mimari, Mesken, Cas Evleri, Tillo, Siirt.

ABSTRACT

Today's Türkiye, with its thousands of years of civilizational history and deep-rooted cultural heritage, also harbours immense architectural treasures. Thanks to Türkiye's diverse geographical conditions, there is a great variety in regional architecture. One of the characteristic examples of regional architecture in Türkiye is the 'Cas Houses' in Siirt. These dwelling types, shaped by the natural plaster material provided by the rich gypsum deposits in Siirt and the local climate, have established a deep-rooted place in Siirt's history. So much so that Siirt has come to be known as the 'White City' due to these dwelling types. These houses, with their castle-like, truncated pyramidal structures, white cas mortar plaster, flat exteriors and vaulted interiors, also incorporate many characteristics of traditional 'Turkish Houses.' The economic conditions of the region are also reflected in various units, including Siirt pistachio drying and storage areas, mortars, and cold storage facilities (Tabok). In our study of Siirt cas houses, which we analysed with a focus on settlement geography, we conducted fieldwork in all districts of Siirt between 2024 and 2025 following a literature review to determine the current state of these dwellings and focus on what needs to be done in this regard. Another point of focus was the advantages and disadvantages of the 124 cas houses examined in terms of geographical and architectural sustainability.

Keywords: Settlement Geography, Local Architecture, Dwelling, Cas Houses, Tillo, Siirt.

¹ Corresponding Author: Doç.Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, gsahin@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5054-3711

² Arş.Gör., Siirt Üniversitesi, yuksel.gursoy@siirt.edu.tr ORCID: 0009-0004-3460-3624



GİRİŞ

Meskenler, özellikle de bunlar içerisinde belli karakteristikleri olanlar her zaman çok ilgi çekmiş ve de coğrafyanın asıl inceleme alanı olan insan – mekân ilişkisini en iyi yansıtan tasarımlar olmuştur. Bir uzmanlık alanı olarak “Yerleşme (İskân) Coğrafyası”; yerleşmenin en küçük birimi/ünitesi olan meskenler (Barınak, ahır, okul, opera binası, ibadethane, fabrika gibi) ile bunların bir araya gelmesiyle oluşan toplulukların yani idari ünitelerin (Köy, kasaba, şehir, mezra gibi) mekânsal analizini yapar. İnsanlar, var olduklarından beri belli bir mekândan ya doğrudan doğruya (Mağaralar, ağaç kovukları–tepeleri gibi) ya da şekillendirmek suretiyle yararlanmışlardır. İdeal bir yaşam alanı seçildikten sonra (iklim şartları, temiz su kaynakları varlığı ve korunaklı olması gibi) insanlar oradaki doğal kaynaklarla (Ağaç, işlenmesi kolay kayalar, kerpiç gibi) kendine bir barınak yapma sürecine girişmiştir. İnsanın mesken ihtiyacını Tunçdilek (1967: 35) şu şekilde özetlemektedir; “...*tarihin karanlıklarından günümüze kadar geçen geniş zaman içinde, insan, farklı muhitlerde, farklı şartlar altında, fakat daima bir mesken sahibi olmak için çaba sarfetmiş ve bu, insanların ilk ve en büyük arzusu olmuştur. Nitekim bu safhanın başlamasıyla, insanlar tabiata karşı gelme iktidarına sahip olmuşlar, bu, insanların bütün canlılardan daha farklı bir şekilde dünyaya damgasını basmasına, onu temelden değiştirmesine, yani tek bir kelime ile insanların dünyada hüküm sahibi olmasını sağlamıştır.*” Gerçekten de hem meskenlerin kendisi hem de meskenlerde kullanılan malzemelerle insanlık dünya üzerinde çok ciddi değişimler yaratmıştır. Başlangıçta tamamıyla doğal şartlara bağlı olarak gelişen mesken tasarımı zamanla teknolojinin de desteğiyle oldukça gelişmiş ve de çeşitlenmiştir.

Geleneksel olsun olmasın, meskenler soğuk, sıcak, yağmur, kar gibi hava koşullarına, hayvanlar ve diğer insanlardan gelebilecek tehlikelere karşı can ve mal güvenliğini sağlamak, aynı zamanda yemek yemek, dinlenmek ve özellikle uyumak gibi temel ihtiyaçların karşılandığı alanlar olarak tanımlanabilir. Bu alanlar, doğal ya da yapay olarak kapalı bir sığınak içinde bulunur. İnsanların uyku ihtiyacı, bu ihtiyacı karşılamak için bir barınak temin edilmesi ve her gün belirli zamanlarda bu barınağa sığınmak, insanın temel ihtiyaçlarından. Ord. Prof. Ali Tanoğlu’nun (1966: 199) burada yapmış olduğu tanımlama, insanların ilk olarak “Barınak” amacıyla kullandıkları ve bir zorunluluk olarak ortaya çıkış nedenini izah ettiği meskenlerdir. Bunlar mağaralar, ağaç kovukları, saz/kamışlardan yapılan basit barakalardan ibaretken zamanla gelişen medeniyetle birlikte mesken kavramı ve tipi de değişmiştir. Buna göre mesken kavramını daha kapsayıcı bir tanımla; insanoğlunun en net ve bilinçli bir tavırla Neolitik Dönem ile birlikte üretimine başladığı; barınma, ikamet etme ve dışardan gelebilecek tehditlere karşı korunma gibi fiziksel ihtiyaçlar da göz önünde bulundurularak, sosyal, kültürel ve duygusal ihtiyaçların karşılandığı; doğumdan ölüme kadar her aşamanın deneyimlendiği maddi bir alanı ifade eder. Konut, toplumun ihtiyaçlarını ve ilişkilerini mekânsal olarak yansıtır. Aynı zamanda, sahip olunan teknolojilerin mimari bir dille anlatılmış hikayesidir. Yeryüzünde, tarih boyunca sürekli değişen ihtiyaçların karşılanabilmesi için farklı çözümler üretilmiştir. Bu sebeple, kültürler, toplumlar, iklimler ve coğrafyalar arasında farklı planlar, tipler, estetik anlayışları ve görünümleriyle birçok konut modeli ortaya çıkmıştır. Ancak tüm bu değişim ve dönüşümlere rağmen, Neolitik Dönem’in kerpiç evleri ile Modern Çağ’ın süper lüks konutları arasında güçlü bir bağ kurulabilir. (Davulcu, 2015: 55). Öyle ki günümüzde damlardan villalara, kalelerden opera binalarına değin tüm yapılar “Mesken” kavramı içerisinde değerlendirilmektedir. Sonuç olarak da beslenme, uyuma ve doğal şartlardan korunma ortamı sağlama gibi misyonu bulunan meskenlere çalışma, eğlenme, boş vakitleri geçirme gibi sayısı yüzleri aşan aktiviteler de eklenmiştir. Tüm bu tanımlamalardan hareketle de meskenler ve bunların oluşturduğu yerleşmeler Coğrafya disiplini içerisinde hem Fiziki hem de Beşerî-İktisadi Coğrafya alanlarında incelenme konusu olmuştur.

Coğrafi şartlara (Doğal ve beşerî) çok daha bağlı olarak gelişen ve belli karakteristikleriyle öne çıkan “Yöresel / Geleneksel / Sivil Mimari” ise başlı başına bir ihtisas alanıdır. Bu açıdan ilk olarak konunun kavramsal boyutuna dikkat çekmek gerekmektedir. Nitekim bu kapsamda incelenen yapılar belli

çevrelerde hâlâ tartışılan kavramlarla ifade edilmektedir. Örneğin; yöresel mimari ile kırsal mimari başta olmak üzere konuyla ilgili olarak halk mimarisi, spontane mimari, ilkel mimari, mimarsız mimari gibi ifadeler de kullanılmaktadır (Sezgin, 2006: 3). Yöresel mimari bunun içerisinde de özellikle kırsal meskenler ya da kırsal mimari olarak adlandırdığımız, yerleşmenin en küçük üniteleri coğrafi şartlara en fazla bağlı olan ve doğal çevrenin etkilerini yansıtan yapılardır (Tanoğlu, 1966: 202; Denker, 1977: 60). Yöresel mimari diğer bir ifadeyle “Vernaküler (Vernaculaire, Vernacular) Mimari” ile kastedilen; konutlar için kullanılan, belli bir döneme ve yöreye özgü, estetikten ziyade işleve odaklanılmış mimari yapılardır. Nitekim Rapoport (1969)’un da işaret ettiği üzere yöresel mimaride asıl olan estetik kaygılardan ziyade, çevreye uyumlu ve belli bir düzen sağlayan yapılar olmasının esas olduğudur. Dünya Vernaküler Mimarlık Ansiklopedisi (Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World)’nin tanımına göre ise yöresel mimari; *“...halk tarafından yapılmış tüm evleri ve diğer yapıları kapsar. Seçilen çevrenin olanakları ve elde var olan malzemelerle, çoğunlukla konut sahibi ya da yerel yapı ustaları tarafından geleneksel tekniklerle inşa edilmiştir. Halk mimarlığının tüm formları belirli gereksinimleri karşılamaya yöneliktir; bu gereksinimlerin ardındaki kültürün, yaşam tarzının, ekonomik faaliyetin ve değerlerin izlerini taşır.”* şeklinde ifade edilmiştir. Bu genel tanıma ilaveten yöresel mimari; genel şartlar altında gelenekselleşen, anonim bir tasarım sürecinde oluşan bir mimari olarak da tanımlanmaktadır. Buna göre; söz konusu toplumun değer yargılarını, dünya görüşlerini, gelenek-görenek ve inanç sistemlerini, aile ve akrabalık bağlarını, komşuluk ilişkilerini anlamada ve anlatmada kaynaklık eden en önemli verilerden biri olarak da yöresel mimari işaret edilebilmektedir (Baran, 2006: 142; Ceylan, 2013: 153). Literatürlerde geleneksel mimari, yöresel mimari, halk yapı sanatı, vernaküler mimari vb. gibi değişik isimlerle karşımıza çıkabilen bu mimari biçim; Tarım Çağ’ında, çağın imkânları, gereksinimleri ve bilgi birikimi doğrultusunda “resmî” ya da “anıtsal” mimarinin dışında oluşturulan, Endüstri Devrimi ile birlikte yaşanan sosyal, kültürel ve teknolojik değişim sonucu yok olmaya başlayan bir olgudur (Davulcu, 2005; Aydın, 2008: 176). Kırsal meskenler ise bulundukları coğrafyanın özelliklerini en iyi yansıtan ve söz konusu özelliklerle kavramlaşan meskenler şeklinde tanımlanabilir. Kırsal meskenler; insanın doğal ortamlarda bulunduğu malzemelerle, doğaya tepki ya da savunma amacıyla ortaya koyduğu yapılar olup aynı zamanda insanın mekân üzerindeki ilk sanatsal eserleridir (Manav, 2021: 242). Tarım temelli toplumlarda doğaya daha fazla bağımlı, belli karakteristikleri olan mesken tipleri ağırlıkta iken sanayi toplumlarında “Seri Üretim Temelli Ekonomi” anlayışının toplumun her alanına sirayet etmesiyle birlikte meskenlerde de benzer alışkanlıklar ortaya çıkmıştır. Endüstri Çağ’ının getirdiği homojenleşen toplumlarda benzer yeme – içme, benzer giyim – kuşam alışkanlıkları gibi benzer mesken tipleri (Endüstriyel konutlar) ile belli bir karakteristiği olmayan, aynışmış ve doğal şartlara pek de bağlı olmayan ya da yansıtmayan meskenler ortaya çıkmıştır. Bu tanımlamalardan yola çıkarak yöresel mimari özelinde tüm meskenler onları meydana getirenlerin iktisadi durumları, sosyoekonomik şartları ve kültürleriyle de yakından alakalı olduğu için esasında bu yapıları doğal ve beşerî şartların ortak ürünü olarak nitelendirmek yerinde olacaktır (Tunçdilek, 1967: 51; Sergün, 1986: 95). Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer önemli konu ise yöresel mimarinin “insan eseri” ve “zamanın ürünü” olma gibi iki önemli niteliğinin olduğudur (Polat, 2016; Erarslan, 2022: 9). Zira yüzlerce yıllık yapı kültürünün bugünkü nihai noktasına gelişi, köklü ve kadim bilgi birikimi sayesinde olmuştur.

Çoğu olay ve olguda olduğu gibi meskenler konusunda da “Sanayi Devrimi” bir dönüm noktası olmuştur. Sanayi Devrimi öncesinde esasında meskenlerde tam anlamıyla doğadan kopuştan bahsetmek mümkün değildir. Meskenlerde hâlâ doğayla uyumlu bir gelişim bulunmaktaydı. Söz konusu devrimle birlikte kalabalık insan topluluklarının bir arada yaşaması ve büyük kentlerin ortaya çıkmasıyla endüstriyel konutlar ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak da doğayla uyumlu olmak, gelenekler ve mimari miras arka planda kalmıştır. Günümüzde endüstriyel konutlarda doğal şartların etkilerini pek göremesek de yöresel mimari ürünü yapılarda bu durum az veya çok gözlemlenebilmektedir. Nitekim iklim, yeryüzü şekilleri, toprak ve su kaynakları gibi doğal şartlar ve yakın

çevredeki malzemeler yöresel mimarinin oluşumunda temel unsurlardır (Anonim, 2012: 5). Öte yandan özellikle ahşap malzeme başta olmak üzere bazı konut malzemelerinde (Bir kısım jeolojik değerler de buna dahil) ortaya çıkan erişim güçlüğü yöresel mimaride engelleyici bir faktördür. Nitekim geçmişte ormanlarla iç içe ya da orman çevresindeki yerleşmelerde ahşap malzemenin bolluğundan kaynaklı meskenlerde bu malzeme çok kullanılıyorken, günümüzde orman varlığının korunması adına geçmişteki gibi bu kaynağa erişim kolay olmamaktadır. Konuyla ilgili örnek vermek gerekirse; Sergün (1986: 96), 1980’lerde Kocaeli yarımadasında yaptığı kırsal yerleşme araştırmalarında bölgede bol miktarda bulunan ahşabın meskenlerde az veya çok kullanıldığına işaret etmiştir. Her ne kadar bölgede taş ve toprak malzeme kullanılan meskenler tespit edilmiş olsa da ekseri kırsal meskenlerin ahşap malzemeyle yapılmış olduğuna dikkat çekilmiştir. Günümüzde, bölgede ağaç kesimine getirilen kısıtlama ve zamanla kırsal kesimde de betonarme/tuğla meskenlerin yaygınlaşmaya başlamasıyla burada da geleneksel kırsal mimarinin izlerinin büyük ölçüde silindiği görülmektedir.

Yöresel mimaride önemli noktalardan birisi de ustalık/zanaatkarlık konusudur. Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus ise meskenlere belli bir karakteristiği kazandıran öğelerin yani mimarideki bilgi birimi ve folklorik öğelerin de bu yapılar için oldukça önemli olduğudur. Özellikle de kır meskenleri asırlar boyunca pek çok doğru ve yanlışın sonucunda ortaya çıkmış birer zanaat ürünü eserlerdir. Söz konusu yapılar gerek tek başına gerekse tüm bir yapı topluluğu olarak insan davranışı ile yapı-doğal çevre arasındaki etkileşimin benzersiz örnekleri ortaya çıkmıştır (Aran, 2000: 15). Yöresel mimarideki bu husus mesken konusunun sosyoekonomik ve sosyokültürel başlıkları altındaki belki de en önemli noktalardandır. Taş işçiliği, kalem işi tavanlar, harç ustalığı, oymacılık gibi mesken yapımının pek çok aşaması köklü bir bilgi birikimi ve bunun usta – çırak ilişkisiyle nesilden nesle aktarılmasıyla şekillenen bir unsurdur.

Yöresel mimarinin bir diğer fonksiyonu da çevreyle olan uyumdur. Son yıllarda üzerinde en fazla durulan konuların başında gelen çevrecilik ve sıfır karbon ayak izi, daha genelde ise küresel iklim değişikliği noktalarında yöresel mimari önemli bir yer işgal etmektedir. Zira bu mimaride doğaya saygılı, çevreyle uyumlu olmak esastır. Mimarlık kültürünün gelişmesi ve güncel teknolojik bilgilerle yerel mimariyi günümüzde tekrar yorumlamak çok önemlidir (Erarslan, 2022: 10). Bu noktada özellikle kırsal kesim mimarisi veya kırsal konutlara yönelik olarak 1994 yılında hazırlanmış olan ve 2006’da da geline noktaı ifade eden Avrupa Köy ve Küçük Ölçekli Kentler Konseyi (ECOVAST)’nin Avrupa Konseyi’ne sunduğu “Kırsal Avrupa İçin Strateji” başlıklı rapordaki öncelikli konulardan birisi de “kırsal mimariyi tanımlamak, korumak, onarmak ve bakımını yapmak” şeklinde belirtilmiştir. Bu kapsamda kırsal mimari için; *“Dayanıklılıkları, işlevsellikleri, iklime uygunluklarıyla zamanın sınavından geçmiş bulunan kır yapıları ile yerel yapı teknikleri ve gelenekleri, kolektif belleğin birer ögesi olarak korunmalıdır. Çoğunun özü bozulmadan, iç mekânları günün koşullarına uydurulurken, yeni yapılaşma da uygun ölçekte ve malzemelerle geleneğe uygun şekilde planlanmalıdır.”* önerisi sunulmuştur (URL – 1).

1. Türkiye’de Geleneksel Mimarinin Ana Hatları

Günümüz Türkiye’si, Mezopotamya ve Bereketli (Münbit) Hilal’in bir parçası olması hasebiyle medeniyet tarihinin hemen her aşamasına sahne olmuş bir ülkedir. Dünya medeniyet tarihinin en önemli buluntularından olan Konya’nın Çumra ilçesindeki yaklaşık 9000 yıllık geçmişi bulunun Çatalhöyük iskân sahası bu durumun en somut ve de popüler kanıtlarındandır. Çok daha yakın zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu’nun hakimiyet kurduğu yerlerde ise genel olarak “Türk Evi” olarak nitelendirilen ve belli karakteristikleriyle öne çıkan meskenler ortaya çıkmıştır. Genel olarak Osmanlı Dönemi’nde feodal bir yapı ve sosyal sınıflardan oluşan bir tabakalaşma görülmediğinden özellikle kırsal kesim meskenlerinde çok çarpıcı farklılıklar gözlenmez. Öyle ki varlıklı birinin konutu ile ortalama bir kişinin konutu arasında büyüklük ve süslemeler dışında pek de bir fark

bulunmamaktaydı. Bu da genel manada konutlarda belli bir karakteristiğın ortaya çıkmasını sağlamıştır (Sezgin, 2006: 10). Bu da mimarlık literatürüne “Türk Evi” olarak tanımlanan tipin girmesiyle sonuçlanmıştır. Geleneksel Türk evi; avlu, taşlık, sofa ve oda gibi mekanlardan oluşmakta, meskenin en önemli belirleyici özelliğı de avlu içinde kurulmuş olması şeklinde tarif edilebilir (Bozkurt ve Altınçekiç, 2013: 70). Türk evi; Eldem (1954: 11)’in tanımına göre; “Eski Osmanlı Devleti’nin işgal ettiğı sınırlar içinde eski anlatımla Rumeli ve Anadolu bölgelerinde yerleşmiş, gelişmiş ve 500 sene kadar tutunmuş kendi özellikleriyle oluşmuş bir ev tipidir.”. Kuban (1975: 192)’a göre ise Türk evi; “Geleneksel Türk ailesinin yaşam kültürü ve törelerine uygun şekil ve plan özelliklerini gösteren asırlarca Türk insanının gereksinimlerine cevap vermiş bir konut tipi” olarak tanımlanmıştır.

Türkiye’de, yöresel mimariyle alakalı olarak geçmişte farklı sahalarda çok çeşitli yapılar söz konusuken günümüzde bundan bahsetmek pek mümkün değildir. Ülkemizde yöresel mimari, özellikle de geleneksel kırsal meskenler çok ciddi tehdit altındadır. Kentsel alanda çok daha belirgin ve de hızlı, kırsal kesimde ise daha az belirgin ve de yavaş bir şekilde yöresel mimarinin izleri 1950’lerden başlamak üzere yitirmeye başlamıştır. 1980’lerin sonları ve 1990’lardan itibaren ise gerek kentsel gerekse kırsal alanda mimaride endüstriyellemenin izleri çok daha bariz hissedilmeye başlanmış ve endüstriyel konutlar yaygınlaşmaya başlamıştır. Sonuç olarak birbirinin aynı toplu konutlar ve yine birbirinin aynı betonarme köy evleri ortaya çıkmıştır. Konuyla alakalı olarak İnandık (1956: 75)’in 1950’lerin ikinci yarısında Adapazarı ovası ve çevresindeki kır meskenlerinde çit örgülü ve direk dolma meskenlerin azalmaya başladığını, ahşaba kolay ulaşıldığı yıllarda yapılan ahşap kaplama ev ve eklentilerinin ise yenilerinin yapılmadığını belirtmiştir. Demir (2002: 57)’in, 2000’lerin başlarında Adıyaman ovasında yapmış olduğı araştırmalar kapsamında incelenen 2.606 meskenin 2.085’inin yani %80 kadarının kerpiçten oluşuyorken, yamaçlara doğru taş meskenlerin yer aldığı tespit edilmiştir. İlerleyen yıllarda ise kerpiç evlerin çok büyük ölçüde ortadan kalkmış ve yerini betonarme evlere bıraktığı, kerpiç evler aleyhinde gelişmeler yaşandığı görülmüştür. Benzer şekilde Sorgun (Yozgat) kırsalındaki meskenlerde 1980’lerin başlarında kullanılan malzemeler %67.5 oranında kerpiç iken 1997’ye gelindiğinde bu oran %49.5’e gerilemiş, kerpicin yerini tuğla/briket evler almıştır (Bulut, 2016: 294). Sonuçta Türkiye genelinde bu açıdan heterojen doku kaybolmuş ve homojen bir yapı ortaya çıkmıştır.

Dünyanın çoğı yerinde olduğı gibi Türkiye yöresel mimarisinde 3 ana malzeme öne çıkmakta olup bunlar; taş (kârgir/kâğir), toprak (kerpiç, tuğla, kiremit) ve ahşaptır. Sayılan bu malzemeler kimi zaman tek başına kimi zaman karışık olarak kullanılarak çok çeşitli yapılar ortaya konmuştur. Bunlar, Türklerin Anadolu’da geliştirdiğı ve çok geniş bir alanda uyguladığı ev kültürünün gerçek temsilcisi olarak değerlendirilmekte ve de “Türk Evi”nin ana bileşenlerini oluşturmaktadır (Anonim, 2012: 13). Bunlardan toprak (kerpiç), Türkiye yöresel mimarisinin en önemli elemanlarından biri olmuştur. Binlerce yıldır Anadolu’nun pek çok yerinde kullanılmış olan bu malzemeye Hititlerin başkenti, günümüzde Boğazkale (Çorum) sınırlarında kalan Hattuşa/Hattuşaş meskenlerinde de tesadüf edilmiştir. Benzer şekilde MÖ 5400 civarına tarihlenen Hacılar Höyükte bulunan kerpiç evler gerek kullanılan malzeme gerekse mekân anlayışı bakımından İç Anadolu’daki 20. yüzyıl evlerine son derece benzemektedir (Sözen ve Eruzun, 1992: 19). Günümüzde hâlâ kerpiç, tuğla evlerin seçkin örneklerini Anadolu’nun muhtelif yerlerinde özellikle de İç, Doğı ve Güneydoğı Anadolu bölgelerinde görmek mümkündür. Ahşap malzeme işleminin kolaylığı, belli yerlerde kolay ve ucuza bol miktarda erişebiliyor olması açısından mesken yapımında oldukça cazip bir üründür. Söz konusu malzeme hem meskenin iskeletinde hem de işlemelerinde çok yoğun bir şekilde kullanılabilir. Ahşap malzeme taş, tuğla ve kerpicin yanında ana taşıyıcı olarak kullanılan, bunun yanı sıra araları kerpiç veya taşla doldurulan giriş ve dikmelerle gerçekleştirilen “Hımış” adı verilen teknik ile ahşap direklerin ince çıta veya kamışlarla kapatılarak sıvanmasıyla tasarlanan “Bağdadi” teknikle karma yöntemlerin temel malzemesini oluşturmaktadır ve orman varlığı açısından zengin olan Karadeniz Bölgesi’nde yaygındır. Türkiye’de, örneğın İç Anadolu Bölgesi sınırlarındaki yerlerde, Tunçdilek (1956: 92)’in

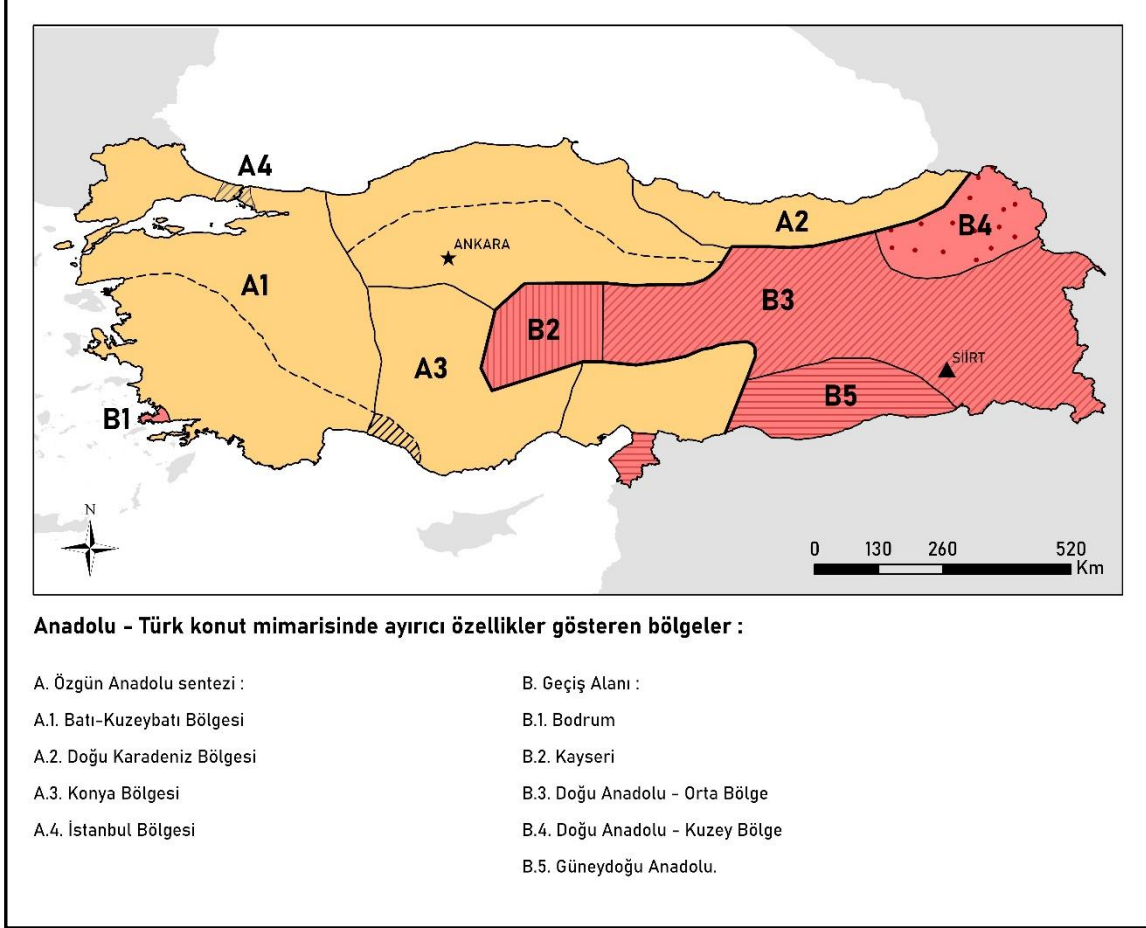
inceleme sahalarından olan Eskişehir’de olduğu gibi malzemelerin bol ve çeşitli olmasından ötürü taş, toprak ve ağaç malzemeler kullanılarak yapılan evler oldukça yaygındı. Orman varlığı açısından zengin yerlerde ise hem yapının iskeletinde hem de iç düzenlemesinde bol miktarda ahşap malzeme kullanılmasıyla yöresel mimari karakterize edilir. Fakat 1956’da çıkartılan 6831 sayılı Orman Yasası’nın yürürlüğe girmesi ve 1961 Anayasası ile de ormanları korumakla ilgili bazı hükümlerin getirilmesiyle Türkiye kırsalında konut inşası için ahşabın kullanılması azalmaya başlamıştır (Zaman, 2017: 924). Son olarak mesken yapımında kullanılan bir diğer başat malzeme de taştır. Taşların mesken yapımında kullanılması ve buna bağlı taş ustalığı Urartular’da başlamış ve Anadolu’da, farklı medeniyetler boyunca süreklilik gösteren bir gelenek olarak, her dönem mermer ve doğal taşlar, tiyatro, yol, hamam, kütüphane, ibadethane, çeşme ve kervansaray gibi yapılar için kullanılmıştır (Taşlıgil ve Şahin, 2016: 608). Taş malzemeyle yapılan meskenlerde ise her türlü jeolojik oluşumun yapı malzemesi olarak kullanılamayacağı, bazılarının ise mesken yapımında özellikle tercih edildiği bilinmektedir. Örneğin; geleneksel Diyarbakır evlerinde bazalt kullanımı, İnebolu evlerinin çatılarında arduvaz (marla taşı), Mardin’deki pek çok yapıda kullanılan ve adını da buradan alan Mardin/Midyat taşı verilebilecek örneklerden birkaçıdır. Türkiye özelinde bir kısım çok özel taşlar ise (Denizli traverteni, Bergama graniti, Mardin taşı, Marmara Adası mermeri gibi) coğrafi işaret statüsünde olup hâlâ yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır (Şahin ve Balcı Akova, 2019: 337). Anadolu’da güncel yapılarda, özellikle kırsal meskenlerde ve Osmanlı İmparatorluğu dönemi yapılarında, geçmiş dönemlerin (Antik Yunan, Roma gibi) anıtsal yapılarından “Devşirme Malzeme” olarak da nitelendirilen yapılara ait malzemelerin (Özellikle mermer, bazalt, granit gibi) kullanılması da bir diğer inceleme konusu ve mesken malzemesi tipidir.

Genel olarak Türkiye’deki yöresel mimarinin ana hatlarını izahtan sonra kabaca belli karakteristikleriyle kümelenen mesken tiplerinin coğrafi dağılımına bakacak olursak Kazmaoğlu ve Tanyeli (1979)’nin bu alandaki çalışmalarından hareketle Türkiye bu anlamda 2 bölgeye ayrılmıştır (Şekil 1). Buna göre A ana bölgesi özgün Anadolu – Türk mimarisini yansıtan Sentez Bölgesi; çalışma sahamızın da yer aldığı B ana bölgesi Geçiş Bölgesi olarak nitelendirilmiştir. Araştırma sahamız bütünüyle Geçiş Bölgesi içerisinde yer alması yanı sıra B3 Doğu Anadolu – Orta Bölge ile B5 Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırında yer almaktadır ki Siirt’te ve Siirt’ten ayrılan eski idari birimlerde bu durumun etkisini çok net görebilmekteyiz.

Kullanılan ana yapı malzemesine göre Türkiye’deki genel duruma baktığımızda hıms ve kerpiç yapıların Türkiye karakteristik meskenlerinin ana malzeme ve yapı tipini oluşturduğunu görmekteyiz (Şekil 2). Araştırma sahamız olan Siirt ise bu açıdan yine sınırda yer almaktadır. Siirt her ne kadar kerpiç ağırlıklı meskenler bölgesinde gibi görünse de esasında taş ve kerpiç meskenlerin kesişme bölgesini oluşturmaktadır. Nitekim Siirt yöresel mimarisi için kerpiç ve taş meskenlerin önemli bir ağırlığı bulunduğunu söyleyebiliriz.

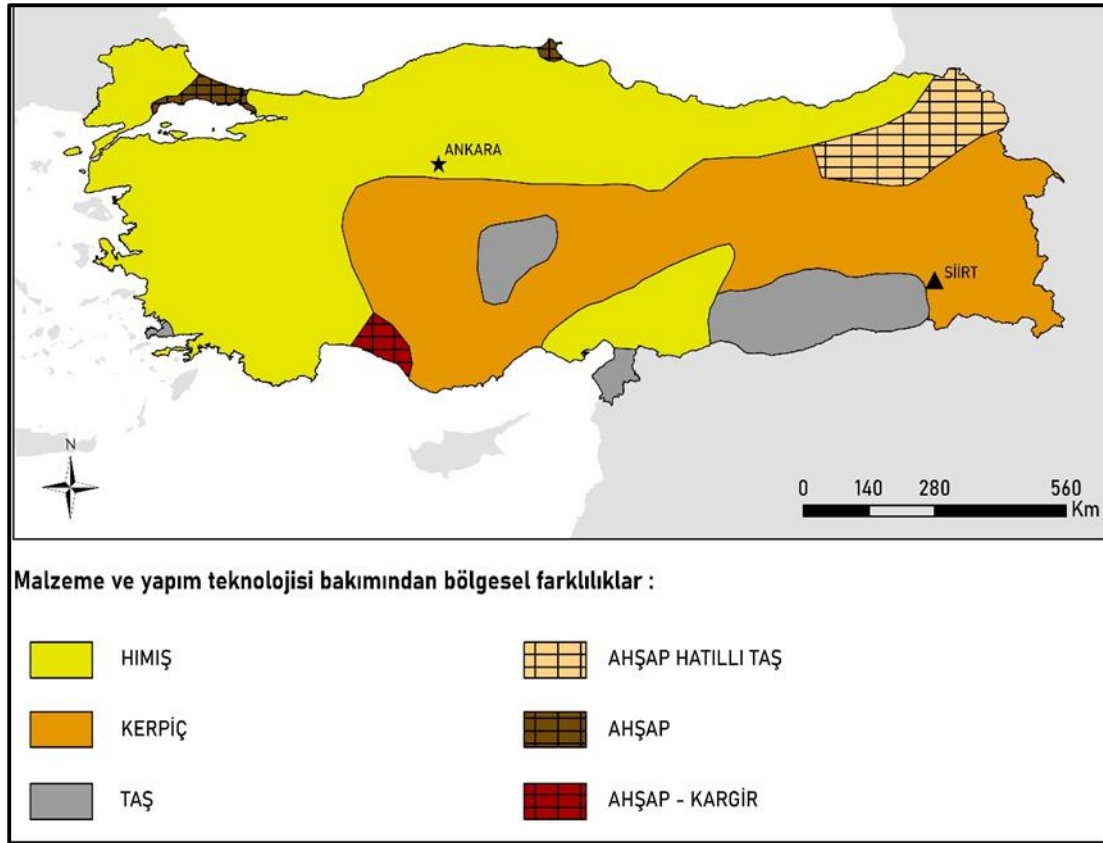
Şekil 1

Anadolu-Türk Mimarisinin Ana Hatlarıyla Bölgelere Göre Sınıflandırılması (Kazmaoğlu & Tanyeli'den düzenlenmiştir.)



Şekil 2

Kullanılan Ana Yapı Malzemesi ve Yapım Teknolojisine Göre Meskenlerin Dağılımı (Kazmaoğlu & Tanyeli'den düzenlenmiştir.)



Yöresel mimari ve Türkiye'deki durumundan hareketle ülkemizde bu alanda hâlâ çok değerli temsilcilerin bulunduğunu belirtmek gerekir. Bunlar arasında; Safranbolu (Karabük), Beypazarı, Nallıhan (Ankara), İnebolu (Kastamonu), Odunpazarı (Eskişehir), Divriği, Gürün (Sivas), Birgi/Ödemiş, Şirince/Selçuk, Eski Foça (İzmir), Çomakdağ/Kızılağaç Hanay Evleri (Muğla), Heybeliada, Balat (İstanbul), Harran (Şanlıurfa), Osmaneli (Bilecik), Mudurnu, Göynük (Bolu), Taraklı (Sakarya), Harput (Elazığ), Kemaliye (Erzincan), Kula (Manisa), Beyağaç Hanay Evleri (Denizli), Akseki, İbradı (Antalya), Cumalıkızık/Yıldırım, Mudanya (Bursa), Adatepe/Ayvacic (Çanakkale), Akşehir, Gencek/Derebucak (Konya), Midyat (Mardin), Hizan/Uzuntaş köyü (Bitlis), Yeşilyurt (Malatya), Demirci/Gülağaç (Aksaray) sayılabilir. Bunların bir kısmı kentsel konut tipinden karakteristik örnekler olup, bir kısmı da yöresel kırsal konut tipine örnek teşkil etmektedir. Çalışma öznenizi oluşturan Siirt'in "Cas Evleri" veya diğer bir adıyla "Tillo Evleri" de bu anlamda Türkiye'nin karakteristik yöresel mimari örnekleri arasında yer almaktadır.

2. Araştırma Sahası:

Cas evleri özelinde yapmış olduğumuz bu çalışmada araştırmamız tüm Siirt ilini kapsamaktadır. Siirt, Güneydoğu Torosların eteğinde, Botan (Uluçay) ve Reşan çayları arasında kurulmuş bir yerleşmedir. İklim özellikleri açısından ana hatlarıyla tipik karasal iklim ile karakterize olup sıcak ve kurak yazlar ile sert kış sezonu ile temsil edilir. İdari manada ise Siirt zaman içerisinde belki de sınırları en fazla değişen illerimizden biri olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte müstakil bir il olan Siirt, 1951'e gelindiğinde Merkez ilçe ile Baykan, Beşiri, Erüh, Kozluk, Kurtalan, Pervari, Sason, Şırnak ve Şirvan olmak üzere toplam 10 ilçe, 17 bucak ve 490 köyden oluşuyordu. Günümüzde Van'a bağlı olan Bahçeşaray ise 1964 yılına kadar Pervari ilçesine bağlı bir bucakken, sonrasında Gevaş ilçesine bağlanarak Siirt'ten ayrılmıştır. Türkiye'de 1990 – 1991'de idari açıdan tekrar birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda Şırnak (Merkez ve Güçlükönak ilçeleri) ve Batman (Merkez, Kozluk, Sason ve

Beşiri ilçeleri) 16 Mayıs 1990 tarihli 3647 sayılı kanun ile müstakil il statüsünü kazandıklarından Siirt yüzölçümü yaklaşık %50 oranında küçülmüştür. Bu son şekline göre Siirt günümüzde 5.406 km² yüzölçümüyle, Merkez ilçe ile Tillo (Eski adı Aydınlar), Baykan, Eruh, Kurtalan, Şirvan ve Pervari olmak üzere toplam 7 ilçe, 12 belediye, 5 belde ve 281 köyden oluşmaktadır.

Siirt'in Merkez ilçedeki yerleşmenin çekirdeğini oluşturan ve kayıtlara geçmiş ilk mahalli yerleşmeler; Ulus (Eski Ras/Re's Mahallesi), Bağa, Beyder ve Şeyh (?) Halfeni/Halfaniye mahalleleridir. Merkez ilçede 1526'ya gelindiğinde nüfusu 2.000'in üzerinde Beyder, Halfeni, Re's ve Yağ adını taşıyan dört Müslüman mahallesi bulunuyordu (Demlikoğlu, 2018: 41). Söz konusu mahalleler yamaç üzerinde kurulmuştur. Gerçekten de Siirt şehri, kuzeydoğuda Tayyar Tepe, doğuda Türk Tepe ve güneyde de Harman Tepe olarak bilinen küçük fakat yamaçları dik tepelerle kuşatılmış, sadece batı ve güneybatıya doğru hafif meyille alçalan bir zemin üzerinde kurulmuştur. Bu kuruluş şekli ile Siirt hilal biçimindeki, başka bir deyimle amfiteatr şeklindeki şehirlerin tipik örneğini oluşturur (Tuncel, 2006: 27). Fakat aradan geçen yıllar içerisinde Siirt şehir yapısında da değişimler yaşanmış ve yeni yerleşim yerlerinin açılmasıyla ciddi ölçüde büyümüştür. Siirt'teki ana değişim ve gelişim 1950'lerden itibaren yaşanan hızlı yapılaşma sürecinde gerçekleşmiştir. Fakat bu süreç belli bir plan çerçevesinde gerçekleşmemiş ve oldukça dağınık bir gelişim sergilemiştir. İmar çalışmaları kapsamında Siirt'teki tarihî kent merkezine fazla müdahale edilmeden yeni mahalleler kurulması sürecine girilmiştir. Buna göre 1949'da hazırlanan Siirt imar planı çerçevesinde Merkez ilçe 14 mahalleye (Alan, Algül, Batı, Conkbayır, Doğan, Dumlupınar, İnönü, Karakol, Küçük Çarşı³, Sakarya, Tınaztepe, Ulus, Ülkü, Yeni Mahalle) bölünmüştür (Anonim, 1968: 87; Demir, 2016: 38). Günümüzde bu mahallelere yenileri eklenmiş ve Merkez ilçe 23 mahalle ve 35 köyden oluşan bir yapı kazanmıştır.

Fotoğraf 1

³ Günümüzde Küçük Çarşı Mahallesi bulunmamakta olup Ülkü Mahallesi'ne bağlanarak bu mahallenin bir parçası olmuştur.

Siirt Kent Merkezi'nin 1960'lardaki Genel Görünümü ve Günümüzde Siirt'in Çok Katlı Yapılarla Değişen Çehresi



3. Metot

Siirt özelinde, yerleşme coğrafyası kapsamındaki bu çalışma Siirt'in tüm ilçelerini kapsamaktadır. Örneklem ise Siirt yöresel mimarisinin en önemli temsilcileri olan "Cas Evleri"dir. Araştırmamız kapsamında ilk etapta resmî kurumlardan (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile Siirt Belediyesi İmar Müdürlüğü) bu tipteki evlerin mevcut konumları ile ilgili bilgiler alınmıştır. Tescilli yapılar ile ilgili de güncel durum ve süreç hakkında resmî veriler Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'ndan temin edilmiştir. Resmî verilerin ardından konuyla ilgili literatür çalışmasına başlanmıştır. Fakat literatür çalışması ışığında konuyla ilgili eski, eksik ve de birbiriyle örtüşmeyen çok fazla çalışmaya da tesadüf edilmiş ve genel olarak literatürde cas evleriyle ilgili bir bilgi karmaşası ve kirliliği olduğu anlaşılmıştır.

Cas evleriyle ilgili bilgi ve belgelerin tedarikinin ardından araştırmamız kapsamında, Siirt şehir merkezi ve bağlı köyleri, Kurtalan ilçesinin köyleri, Tillo (Aydınlar) merkezi ve Şirvan ilçe merkezine 2024 – 2025 yılları arasında arazi çalışmaları düzenlenmiştir. Bunlardan Merkez ilçedeki İnönü, Ulus, Dumlupınar ve Conkbayır mahallelerinde tespit edilen 48 cas evinin 14'ü ikamet edilen, 34'ü ise yıkıntı durumundadır. Merkez ilçeye bağlı Kayaboğaz köyünde ise 2 ikamet edilen ve 11 yıkıntı ev

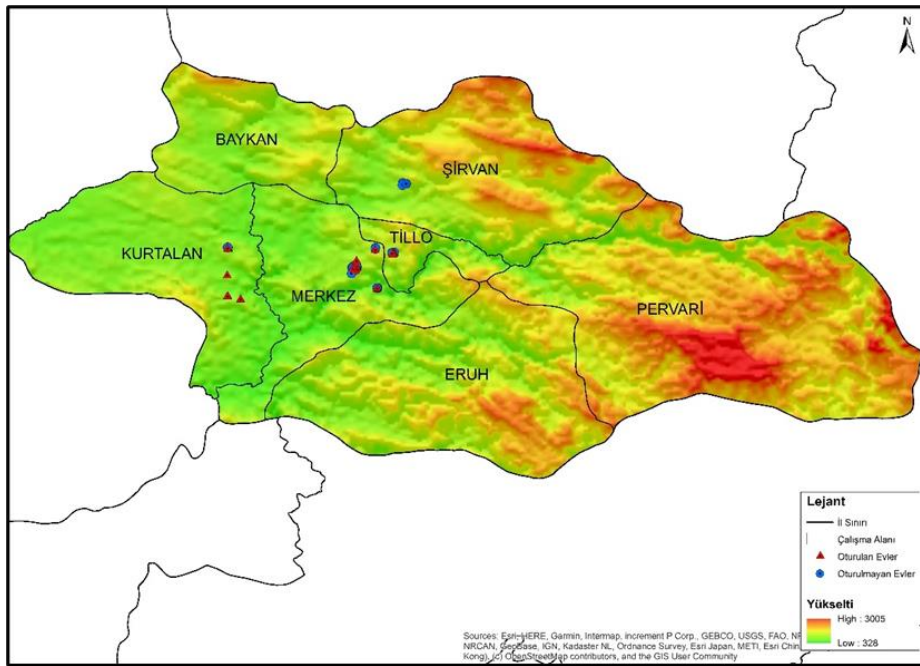
bulunmuştur. Tillo (Aydınlar) ilçesinin Fakirullah Mahallesi'nde 15 ikamet edilen, 10 yıkıntı; Şirvan ilçesindeki Küfre Mahallesi'nde 3 yıkıntı cas evi tespit edilmiştir. Kurtalan'ın, Yeniköprü köyünde 1 ikamet edilen ve 5 yıkıntı, Yeşilkonak köyünde 2 ikamet edilen ve 7 yıkıntı, Bağlıca köyünde 3 ikamet edilen ve 2 yıkıntı, Teylan köyünde ise 8 ikamet edilen ve 7 yıkıntı cas evi bulunmuştur. Tespit edilen cas evleri ArcGIS 10.8 uygulamasıyla haritalandırılmıştır.

4. Siirt'te Cas Evlerinin Coğrafi Dağılımı

Türkiye'nin karakteristik meskenlerinden cas evleri Siirt ve Batman haricinde Anadolu'nun başka herhangi bir yerinde görülmemektedir. Kesik piramidal yapılarıyla küçük ölçekli kaleleri andıran cas evleri benzerlerine Kuzey Afrika ve Ortadoğu (Fas, Suudi Arabistan, Yemen, Nijer gibi)'da rastlanmakta olup Siirt'tekilerden farklı olarak bunlar ekseri kerpiç formdadır (Bekleyen vd., 2006: 566). Siirt ve Batman'da da bahis konusu bu evler genellikle şehir merkezlerinde veya yakın çevrelerinde bulunmaktadır. Cas evlerinin en güzel ve gösterişli örnekleri Merkez ilçe ile Tillo'nun eski mahallelerinde bulunuyorken, kırsal kesimde ve Merkez'e uzak mahallelerde daha mütevazı ve sıradan örnekler görmektediriz. Tescilli yapılar haricinde diğer cas evlerinin çok büyük bir kısmı günümüzde metruk, kısmen ya da ciddi ölçüde yıkılmış, sağlam kısımları ise depo, ahır gibi amaçlar için kullanılır hale gelmiştir.

Şekil 3

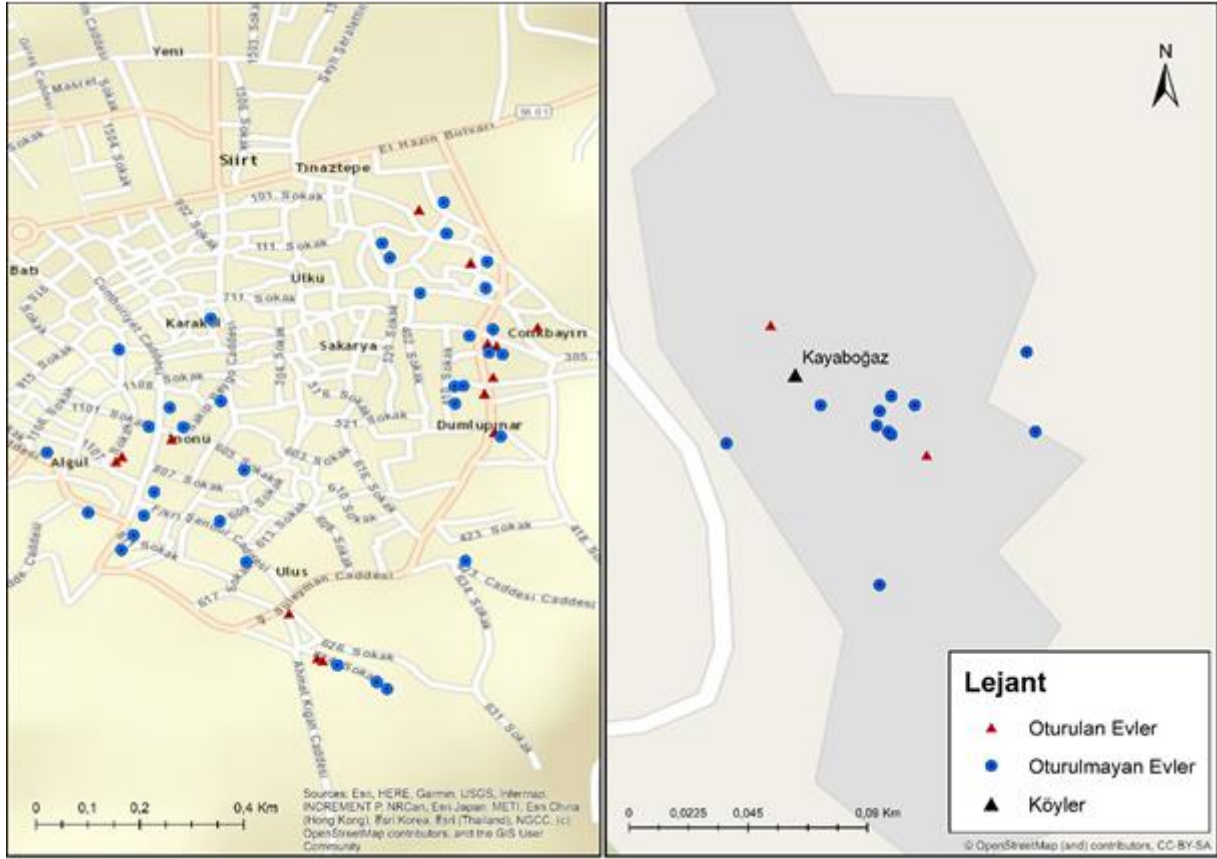
Siirt Geneline Güncel Cas Evlerinin Dağılımı



Siirt özelinde cas evlerinin Merkez ilçe ve Tillo (Aydınlar)'da yoğunluk kazandığı görülmektedir (Şekil 3-4-5). En karakteristik cas evlerine de yine buralarda rastlanmaktadır. Günümüzde 11 tanesi Merkez'de, 2 tanesi de Tillo'da olmak üzere toplam 13 cas evi, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulu tarafından tescillenmiştir. Bunlardan Tillo'daki Şeyh Nasreddin Evi diğer cas evlerinden farklı olarak çok yoğun süslemeleri, kalem işi işlemeleri, bezemeli tavanlarıyla ayrı bir yere sahiptir. Geçmişte Siirt'e bağlı olan Batman'da da cas evlerinin örneklerine rastlanmaktadır (URL – 2). Batman'ın Gercüş ilçesine bağlı Yemişli köyünde bulunan "Ömer Önal Evi" ve Ulaş köyündeki "Mehmet Şirin Şimşek Evi" ile Sason ilçesine bağlı Dereköy'deki "Ekrem ve Sercan Yıldız Evi" örnek verilebilecek cas evleridir.

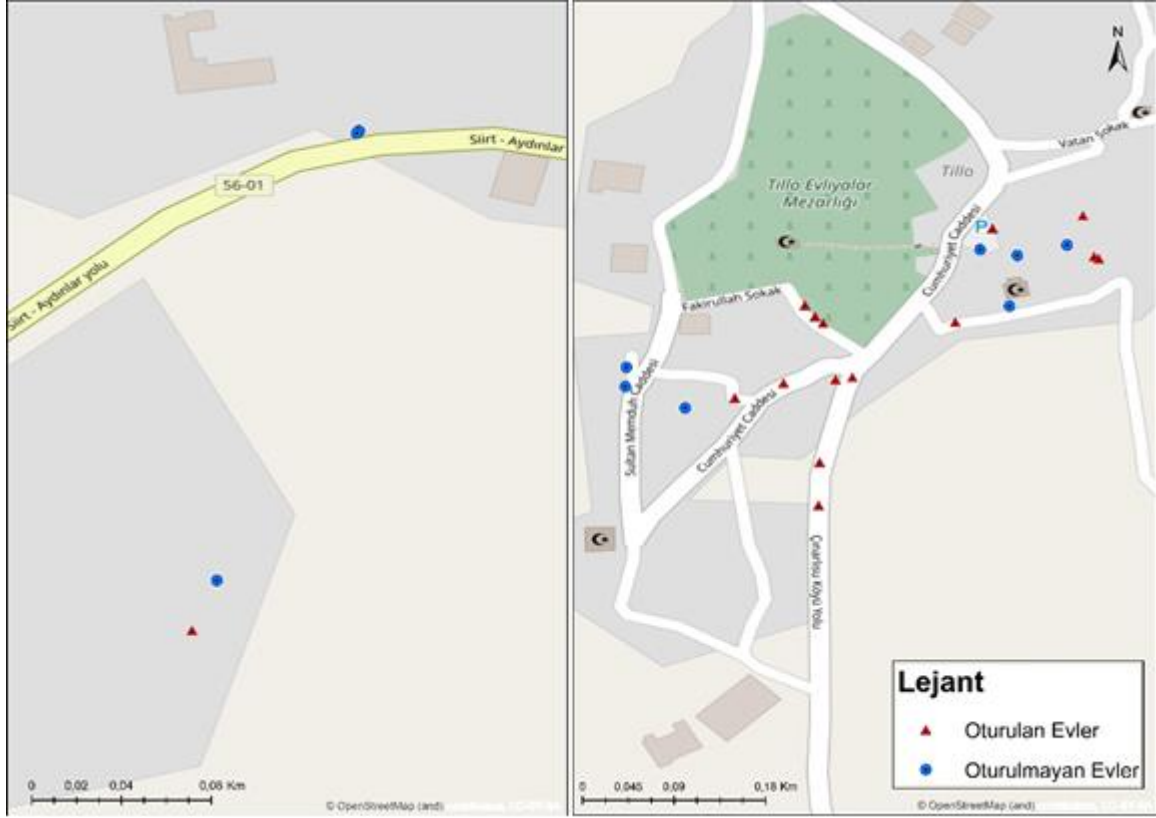
Şekil 4

Merkez İlçede Cas Evlerinin Coğrafi Dağılımı



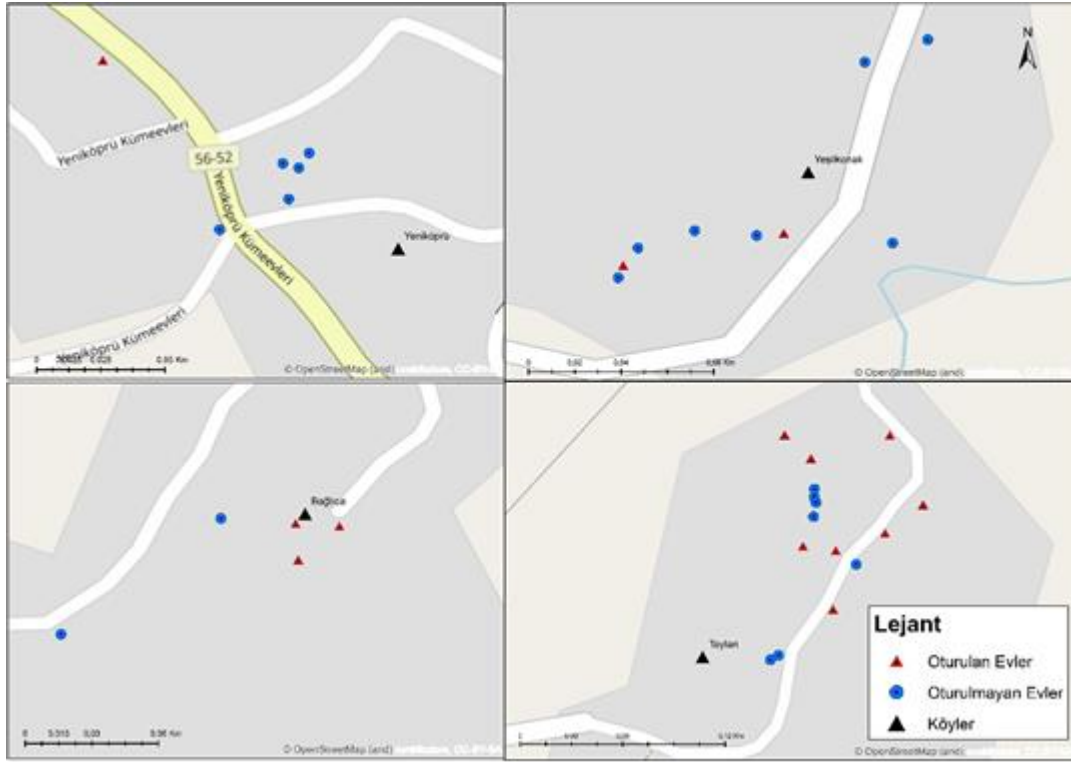
Şekil 5

Tillo ve Çevresinde Cas Evlerinin Dağılımı



Şekil 6

Kurtalan ve Çevresinde Cas Evlerinin Coğrafi Dağılımı



Fotoğraf 2

Siirt/Merkez’de Yer Alan Restorasyonu Tamamlanmış Kültür Evi (Solda) ve Tipik Bir Diğer Cas Evi Örneği



Fotoğraf 3

Siirt/Merkez’de Yer Alan Abdullah Alp Cas Evi Restorasyon Öncesi ve Sonrası Hali



Arazi çalışmaları kapsamında tarihî özellikleri, yapıları ve günümüzdeki durumlarıyla incelenmiş olan evlerden bazıları günümüzde restore edilmiş ve koruma altına alınmış, bazıları ciddi bakım gerektirmekle beraber hala ayakta, bazıları ise ya büyük ölçüde yıkılmış ya da tamamıyla yitirilme noktasına gelmiştir (Tablo 1). Bu evlerden birkaçı ise cas evleri içerisinde çok özel bir yere sahiptir. Örneğin; restorasyon çalışmalarıyla yitirmekten kurtulmuş olan ve yöre tarihinde önemli bir yer işgal eden “Abdullah Alp Cas Evi”dir (Bkz. Ek – 1). Söz konusu evin rölövesi incelendiğinde de tipik Türk Evi karakteristiklerini görmek mümkündür. Siirt Valiliği tarafından alınmış ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’ne bağlanmış olan söz konusu ev, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 12.04.2001 tarih ve 2538 sayılı kararıyla 2863 sayılı yasa uyarınca tescil edilerek koruma altına alınmıştır. Merkez ilçe, Tınaztepe Mahallesi’nde bulunan bir cas evi ise Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 01.08.1992 tarih ve 1119 sayılı kararıyla tescil edilerek koruma altına alınmıştır. Konut, Siirt Valiliği tarafından kamulaştırılmış, 2005-2006 yılları arasında aslına uygun bir şekilde restore edilmiştir. Konut günümüzde Kültür Evi olarak tasarlanmış olmakla beraber şu anda kapalı durumdadır. Tillo’daki 1912 yapımı Şeyh Nasreddin Evi ve Şeyh Kâmil Konağı, cas evleri içerisinde tescil edilmiş, tasarım ve bezemeleriyle türünün en seçkin örnekleri arasında yer almaktadır. Kurtalan’da, özellikle de Teylan Köyü’nde de bu açıdan çok seçkin örnekler söz konusudur. Teylan Köyü’nde orijinal dokusunu muhafaza etmiş cas evleri ve sabat yapıları köy için başlı başına birer cazibe merkezi olma özelliğindedir. Fakat aynı köydeki Teylan Camii, bir asrı aşkın mazisine rağmen orijinal dokusunu ciddi ölçüde yitirmiştir.

Tablo 1

Siirt'teki Belli Başlı Cas Evleri ve Sabatların Lokasyonları ve Güncel Durumları

Cas Evi	Lokasyon	Güncel Durum
Abdullah Alp Evi (Eski Vali Evi)	Merkez/Algül Mah.	Restore edildi, iyi durumda, tescilli yapı
Kültür Evi	Merkez/Tınaztepe Mah.	Restore edilmiş, kamu malı, tescilli yapı, kapalı durumda
Siirt Atatürk Evi	Merkez/Ulus Mah.	2001'de <u>yıkıldı</u> .
Emrağ Evi	Merkez/Algül Mah.	Harap (Kısmen yıkılmış), tescilli yapı
Emin Kuş Evi	Merkez/Algül Mah.	Harap halde, tescilli yapı
Şeyh Maruf Cami	Merkez/Karakol Mah.	Kullanılmıyor, kısmen harap
Halil Erhelvacı Evi	Merkez/Sakarya Mah.	Harap halde, kısmen yıkılmış, tescilli yapı
Ali Sevilgen Evi	Merkez/Ulus Mah.	Harap halde, tescilli yapı
Suat Ertekin Evi	Merkez/Ulus Mah.	Kısmen onarım görmüş, tescilli yapı
İsmail Elçiçek Evi	Merkez/Conkbayır Mah.	Kısmen harap halde, tescilli yapı
Naciye-Mediha Avcı Evi	Merkez/Sakarya Mah.	Harap halde, tescilli yapı
Ata-Makbule Günc Evi	Merkez/Doğan Mah.	Harap halde, kısmen yıkılmış, tescilli yapı
İbrahim Aydın Evi	Merkez/Bağtepe Köyü	Restore edilmiştir, tescilli yapıdır.
Abdulvahap Kasrı	Merkez/Demirkaya Köyü	Büyük ölçüde harabe
Mehmet Sevim Evi	Merkez/Kayaboğaz Köyü	Harap halde
Şeyh Kâmil Konağı	Tillo/Fakirullah Mah.	Restore edilmiş, tescilli yapı

Şeyh Nasreddin Evi	Tillo/Fakirullah Mah.	Restore edilmiş, tescilli yapı
Tillo I. Nolu Sabat		İyi durumda, fakat bakımsız.
Tillo II. Nolu Sabat		Günümüzde bulunmamaktadır.
Tillo III. Nolu Sabat		Günümüzde bulunmamaktadır.
Tillo IV. Nolu Sabat	Tillo/Şeyh Mücahit Mah.	Harap halde, kısmen yıkılmış.
Tillo V. Nolu Sabat		Günümüzde bulunmamaktadır.
Tillo VI. Nolu Sabat		İyi durumda, fakat bakımsız.
Tillo VII. Nolu Sabat		İyi durumda, fakat orijinal dokusu kısmen bozulmuş.
Tillo Ulu Cami Sabatı	Tillo/Fakirullah Mah.	Restore edilmiş, iyi durumda.
Dereyamaç II. Nolu Sabat	Tillo/Dereyamaç Köyü	İyi durumda, fakat bakımsız.
Kaynaklı (Mağrip) Kasrı	Kurtalan/Erdurağı Köyü	Harap halde, kısmen yıkılmış.
Cemile Çeto Kasrı	Kurtalan/Konakpınar Köyü	Harap halde, kısmen yıkılmış.

4.1 Cas (Tillo) Evlerinin Karakteristik Özellikleri

Siirt tarih boyunca Babilliler, Asurlular, Medler, Persler, Romalılar, Partlar, Sasaniler, Hurriler, Mitanniler, Urartular ve Makedonya İmparatorluğu egemenliğine sahne olmuş, çok köklü medeniyet geçmişi bulunan bir merkezdir (Yiner ve Barlık, 2021: 2). Son olarak 1514 Çaldıran Savaşı'nı takiben Siirt'te, 500 yılı aşan Türk hakimiyeti sürecine girilmiştir. Siirt; Katolik, Ortodoks, Keldani, Ermeni, Süryani, Yezidi, Müslüman, Türk, Kürt, Arap gibi pek çok inanç ve etnisiteden topluluklara ev sahipliği yapmış bir yer olması da burayı kültürel açıdan çok zengin bir merkez haline getirmiştir. Nitekim araştırma öznemiz olan cas evlerini ortaya koyanların da Ermeni ustalar olduğu belirtilmektedir (Alkan, 2018: 127). Bu köklü medeniyet tarihi ise ağırlıklı olarak Türk-İslam geleneklerinin etkileriyle şekillenmiş, aynı zamanda mesken ve yerleşmelerde de kendini göstermiştir. Bununla birlikte söz konusu kültürel etki bölgedeki klimatolojik ve jeolojik şartların elverdiği ölçülerde belli bir karakter kazanmıştır.

Siirt bütünüyle Türkiye yöresel mimari sınıflandırması içerisinde "Geçiş Alanı" olarak nitelendirilen (Şekil 1) ve bunun içerisinde de Doğu Anadolu – Orta Bölge olarak sınıflandırılan saha içerisinde

kalmaktadır. Nitekim Batman, Mardin'in doğusu, Şırnak ve Siirt bir bütün olarak değerlendirildiğinde (Kabaca Osmanlı Dönemi Bitlis Sancağı sınırları) her iki bölgede de yayılış göstermekte ve söz konusu illerde benzer karakteristiklere rastlanmaktadır. Bunun en somut göstergesi de bahis konusu yerlerde kerpiç ve taş evlere yaygın bir şekilde tesadüf edilmesidir. Günümüzde bu tip yapılar ciddi oranda azalmış olsa da hâlâ yer yer rastlanabilmektedir.

Siirt, günümüzde özellikle endüstriyel mimarinin en tipik örnekleri olan toplu konut projeleriyle ciddi anlamda mimari bir dönüşüm geçirmiş ve de geçirmektedir. Günümüzde gerek Siirt – Merkez ilçe ve Tillo'da gerekse diğer ilçelerin merkezlerinde yer yer lüks siteler ile gecekondular, kırsal mesken tipleri ile villa tipi konutlar bir arada gözlenebilmektedir. Tüm bunlar içerisinde ise Siirt yöresel mimarisine damga vurmuş ve karakteristikleriyle dikkat çekmiş “Cas Evleri” öne çıkmaktadır. Söz konusu bu yöresel mimari ürünü evlere adını veren ve yörede bol miktarda bulunan cas yani jips (Alçı taşı) Siirt mimarisinde özel bir malzeme olarak asırlardır kullanılmıştır. Zira Siirt ve çevresinde cas malzemenin (Cas harcının) en az 600 yıldır kullanıldığı tahmin edilmektedir (Demir, 2016: 105). Osmanlı Dönemi, vilayet salnamelerinde de cas malzemeden ve bunların kullanıldığı evlerden sıklıkla söz edildiğine tesadüf edilmektedir (Bkz. Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis, 1310/1892 – 1318/1900). Siirt'i de inceleme fırsatı bulan yabancı seyyahlar, oryantalistler, araştırmacılar ya da askerler (Vital Cuinet, Rafael de Nogales Mendez gibi) şehirle ilgili olarak “Beyaz Evler” ya da “Beyaz Kent” ifadelerini sıklıkla kullanmışlardır. Bunun başlıca sebebi de cas malzemeyle sıvanmış olan evlerden müteşekkil Siirt'in uzaktan bakıldığında beyaz bir kent olarak dikkat çekmesidir ki “Beyaz Kent Siirt” ifadesi hâlâ hafızalardadır. Günümüzdeki cas evlerinin tamamı 19. ila 20. yy. başlarına tarihlenen yapılarıdır. Bununla beraber çok eski örneklerle de (17. yüzyıl yapısı olan Tillo/Fakirullah Mahallesi'ndeki Tillo Ulu Camii ve Sabatı gibi).

Siirt'in cas evlerini; yapı malzemeleri, mimari (Yapısal) özellikleri ve kullanım şekli olmak üzere 3 yönüyle incelediğimizde;

Cas (Tillo) evleri, temel karakteristiğini yörede “Cas” adı verilen harçtan almaktadır. Cas harcı da denilen bu malzeme esasında Siirt'in jeolojik yapısından kaynaklı olarak yörede bol miktarda bulunan jipsten elde edilmektedir. Jips, Siirt'in Merkez ilçe doğusu ve kuzeyi ile ilin batı yarısındaki ocaklardan çıkartılmakta olup Kurtalan (Özellikle Yakıttepe) bu açıdan en zengin sahalardır (Anonim, 2023: 2). Jips yanı sıra sınırlı da olsa Siirt'te çıkartılan diğer çimento hammaddeleri (Marn, kumtaşı gibi) de cas harcına karıştırılarak kullanılabilir. Siirt karakteristik meskenlerine adını veren bu malzemenin hazırlanışı ise oldukça zahmetlidir. Cas harcı elde etmek amacıyla çıkartılan ve yörede “Cas Taşı” olarak da adlandırılan jips ilk etapta cas ocağı da denilen büyük tandırlarda (6.6 m uzunlukta, 3 m. yüksekliğinde ve 2.6 m. genişliğinde) yaklaşık 24 ila 35 saat kadar ısıtılıp sonrasında soğumaya bırakılır (Tayla, 2007; Doğruyol vd., 2023: 11). Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus ise jipsin bu fırınlanma aşamasında açığa çıkan gaz ve külün insan sağlığı için zararlı olabildiğidir. Soğuyan jips/cas malzemenin taş değirmenlerde öğütülmesi, sonrasında da elenmesiyle elde edilen bu bir çeşit alçı tozu, yapının ana malzemelerinden birini oluşturmaktadır. Elde edilen öğütülmüş malzeme içeriğindeki nemin uçurulması adına üç gün kadar ısıtılarak kurutulur ve bu işlemin sonunda kesekli bir yapı kazanır. Söz konusu kesekler, toz bir malzeme elde etmek amacıyla tokmaklarla dövülür (Nas, 2020: 764). Nihai malzeme odun külü karıştırılarak kullanıma hazır hale gelmiş olur (Bekleyen vd., 2006: 569). Jipsten alçı tozu elde etmek için eğer tandırlar bulunmuyorsa, izlenen bir diğer yol da çıkartılan jipslerin bir koni (külâh) biçiminde yığılıp etrafının çamurla sıvanmasından sonra altında ateş yakmak için bırakılan bir oyuktan (ocak) koninin alttan tutuşturulması ile 3 gün boyunca yakılıp neminin uçurulmasıdır. Bu sayede nemi iyice uçurulan jips malzeme tokmaklarla kolayca dövüp ufalanır ve kullanıma hazır cas tozu elde edilir. Elde edilen cas tozu yapı amacıyla kullanılmak üzere bir yere istiflenir. Toz haline getirilmiş malzeme su ile usulüne uygun oranlarda karıştırılarak sıva malzemesi olan harç elde edilir. Hem bağlayıcı hem de iyi bir yalıtım malzemesi olan cas harcı (Koday

vd., 2017: 1373; Durmaz ve Ege, 2023: 75) yapının içinde ve dışında kullanılmaktadır. Bu noktada cas malzemeye ilgili belirtilmesi gereken birkaç husus vardır ki bunun başında uzun ömürlü ve dayanıklı bir malzeme olmaması gelmektedir. Silisli, ince agregalı ve oldukça gözenekli olması ile gerekli bağlayıcılıktan yoksun olmasıyla büyük bir dezavantaja sahiptir (Ozavcı ve Turkan, 2023: 2). Bu nedenle de evler sık sık bakım ve onarımdan geçmek durumunda kalmaktadır ki bu noktada cas evleri için mimari sürdürülebilirlikten bahsetmek pek mümkün değildir.

Evlerin yapımında kullanılan bu jeolojik malzemeler yanı sıra sınırlı miktarda da ahşap malzemelerden de yararlanılmaktadır. Siirt, floristik özellikleri bakımından çok sınırlı bir orman varlığına sahip olup doğal bitki örtüsü elemanlarından odunsu türler içerisinde de ekseriyetle meşe türleri (Mazı meşesi, İran palamut meşesi/kara meşe, saplı meşe, saçlı meşe gibi) bulunmaktadır. Cas evlerinde de genelde meşe ağacından elde edilen ahşap malzemeler balkon direkleri, saçaklar, kısmen oda süslemelerinde, kapı ve pencereler ile sınırlı olarak çatı desteği ve kirişlerde kullanılmıştır. Ayrıca bazı cas evlerinde zamana bağlı olarak meydana gelen deformasyonları gidermek ve yapıyı sağlamlaştırmak adına ağaç kütüklerinden (Nadiren de demir profillerden) yararlanma yoluna gidilmektedir. Hatıl adı verilen bu uygulama her ne kadar orijinal cas evi tasarımında bulunmuyor olsa da yapının sürekliliğinin sağlanması adına tercih edilmektedir.

Fotoğraf 4

Moloz Taşlarla Yapılmış ve Günümüzde Yıkılmakta Olan Bir Cas Evi (Şirvan)



Cas evlerinin temel karakteristik özelliği kale mimarisini andıran, kesik piramidal yapısıdır. Bunun için de taş malzemelerle temelde kalın, yükseldikçe incelen duvarlar örülür. Buna göre de duvar kalınlıkları 120 cm. kalınlıkta başlayıp 80 cm.'e kadar incelenerek devam etmektedir. Evlere kale benzeri bu yapıyı kazandırmak için ilk olarak moloz başta olmak üzere kırma ya da kesme taş malzemelerle örme işine başlanır. Örme işleminin ardından taş malzemeler yontularak kabaca düzleştirilir. Bu noktada belirtilen önemli bir husus da cas harcının çok hızlı sertleşmesinden ötürü meskenler kısa sürede (2 – 3 hafta) tamamlanmaktaydı. Bu nedenle de cas evlerinin yapım ve onarımı imece usulü hızlı bir şekilde tamamlanmalıdır. Cas evleri ekseriyetle iki veya üç katlı olacak şekilde, katlar arası geçişte dar ve oldukça dik merdivenler kullanılarak inşa edilmektedir. Cas evlerinde duvarların bu kadar kalın olması Siirt'teki Akdeniz iklimi ile karasal geçiş iklimi etkisine bağlı olarak yüksek yaz

sıcaklıkları ve sert kış soğuşunu önlemeye yöneliktir. Moloz veya kesme taşlarla, yığma yapılar olan cas evlerinde duvarların kalınlığı, kullanılan kireç malzeme, tonozlu kubbe ve sofalı planlarıyla evlerde çok iyi bir termal konfor sağlanmıştır. Bu anlamda cas evleri doğal yalıtımları ve elverişli hava sirkülasyonu her mevsim oldukça elverişli şartlar sunmaktadır. Pencere ve kapılar de yöre iklimine uygun olacak şekilde tasarlanmıştır. Buna göre pencereler üst tarafı kemerli veya düz/lentolu, dikdörtgen ve çoğunlukla güney cepheye doğru bakacak şekilde tasarlanmaktadır. Evlerde ilk kattaki pencereler ekseriyetle küçük ve lentolu, üst kat pencereleri ise kemerli ve de daha büyük olmaktadır. Geçmişte özellikle dini etkilerden dolayı balkonsuz olarak inşa edilen yapılar, 1940'lı yıllara doğru yerini balkonlu yapılara bırakmıştır. Bu bağlamda XX. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen Cas Evleri, XIX. yüzyılın geleneksel evlerinden farklı olarak balkonlu olarak tasarlanmıştır (Ozavcı ve Turkan, 2023: 4). Bazı yapılara ise sonradan balkon eklenmiştir. Balkonlar genel yapının aksine neredeyse bütünüyle ahşap malzemeden oluşuyorken bazı örneklerde ya da tamirat geçiren yapılarda demir malzemenin de kullanıldığı gözlenmiştir. Balkon tipolojisi ahşap dikmelerle desteklenen saçaklı ve çıkma balkon şeklinde özetlenebilir.

Fotoğraf 5

Yapıyı Hafifletmek İçin Oluşturulan Boşluklar



Cas evlerinin çatıları ve tavanları da ayrı birer karakteristiğe sahiptir. Dışarıdan bakıldığında cas evleri düz damlıdır. Bu durum hem yöre ikliminden hem de geleneklerinden kaynaklanmaktadır. Yazın sıcak gecelerinde damlarda yatma alışkanlığı yanı sıra kışlık hazırlıklar kapsamında meyve, sebze ve işlenmiş gıdaların kurutulması amacıyla düz damlı tasarım yaygındır. Fakat bu dam yapılarında dikkat çeken en önemli nokta dışarıdan düz damlı görünen bu yapıların iç kesimde beşik tonoz, kubbeli bir tasarıma sahip olmasıdır. Çok istisna bir yapı şekli olan bu uygulamada asıl amaç mesken içerisinde ısıyı hapsetmek ve termal konfor sağlamaktır. Tavanların bu formu cas harcının hızlı kurumaması ve kalıba ihtiyaç duyulmaması sayesinde ortaya konmaktadır (Kılınç, 2019: 117). Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus da yığma yapılar olan ve çok kalın duvarlara sahip cas evlerinde yükün dengelemesi ve hafiflik sağlama hususudur. Özellikle içten kubbeli olan çatılarda yükü hafifletmek için dikine boşluklar veya “kambik” adı verilen içi boş toprak kaplar yerleştirilmekteydi (Kılıççıoğlu, 2019: 149-150). Benzer boşluklara katlar arasında da rastlanmaktadır.

Fotoğraf 6*Şeyh Kâmil Konağı Tavan Detaylarından Örnekler*

Cas evlerinin kapıları evin büyüklüğü ve sosyoekonomik şartlara göre farklı tasarım ve süslemelerden oluşabilmektedir. Yöresel olarak “Mısraheyn” adıyla bilinen çift kanatlı ahşap kapılar genelde düz, nadiren de işlemeli olabilmektedir. Kapıların üstü kemerli (Sivri ya da yuvarlak) nadiren de lentoludur. Özellikle varlıklı ailelerin evlerinde, kapının hemen üzerinde bir de kitabe bulunuyordu. Daha önce de bahsedildiği gibi tarihi Siirt şehir merkezi esasında bir yamaç üzerinde kurulmuş olup Merkez ilçe ve Tillo’da yamaçlarda konumlandırılmış çok sayıda cas evi bulunmaktadır. Yamaç evleri eğim durumuna göre dik kısımdan ayrı, eğime bakan taraftan ayrı olmak üzere kapılar açılmasıyla çift taraflı girişleri olacak şekilde tasarlanmıştır. Kapılara karakteristik kazandıran bir diğer husus da kapı tokmaklarıdır.

Türkiye’nin farklı kesimlerinde de geçmişte yaygın olarak kullanılan bu kapı tokmakları; kadın ziyaretçiler için tiz ses çıkaran açık el formunda, erkek ziyaretçiler için de tok bir ses çıkaran yumruk formunda olmaktadır. Bunların yanı sıra farklı biçimlerde kapı tokmakları da kullanılmıştır (Dutoğlu, 2012, s. 36)

Fotoğraf 7*Cas Evleri Kapılarından Muhtelif Detaylar*

Cas evlerinin iç düzenlemesinde iki ana faktör karşımıza çıkmaktadır. Buna göre giriş kat ve avluda genel olarak işlikler (Mutfak, banyo, depo, ahır, kiler gibi), üst katta ise salon ve odalar bulunmaktadır. Cas evleri tipik avlulu (Yöresel adı havş) ev örneklerindendir. Evlerin avlularında su kuyusu, tandır, odunluk, pestil-orcik-pekmez gibi kışlık yiyeceklerin hazırlandığı bir bölme (Yöresel adı inahsara), tuvalet gibi üniteler bulunmaktaydı. Öte yandan bazı cas evlerinin zaman içerisinde sahipleri tarafından yapılan düzenlemelerle tuvaletler evin içine dahil edilmiştir. Avludan geçilip eyvana (Yöresel adı behu) buradan da evin diğer ünitelerine geçilir. Cas evlerinde odalar genellikle kare şeklinde planlanmıştır. Evlerde ısınma amacıyla şömine benzeri ocaklardan (Tefeye) yararlanılmaktaydı. Geçmişte hemen her evde pek bulunan, günümüzde ise rastlanmayan mahzenler de cas evlerinin bir diğer önemli ünitesiydi. Yöresel olarak “Tabok” adı verilen ve eyvanın uygun bir yerinden merdivenle inilen bu yapılar serin olduğu için uzun süre muhafaza edilecek gıdalar burada istiflenmekteydi.

Fotoğraf 8*Cas Evlerinin Temel Karakteristiklerinden Olan Muhtelif Boyutlarda Nişler*

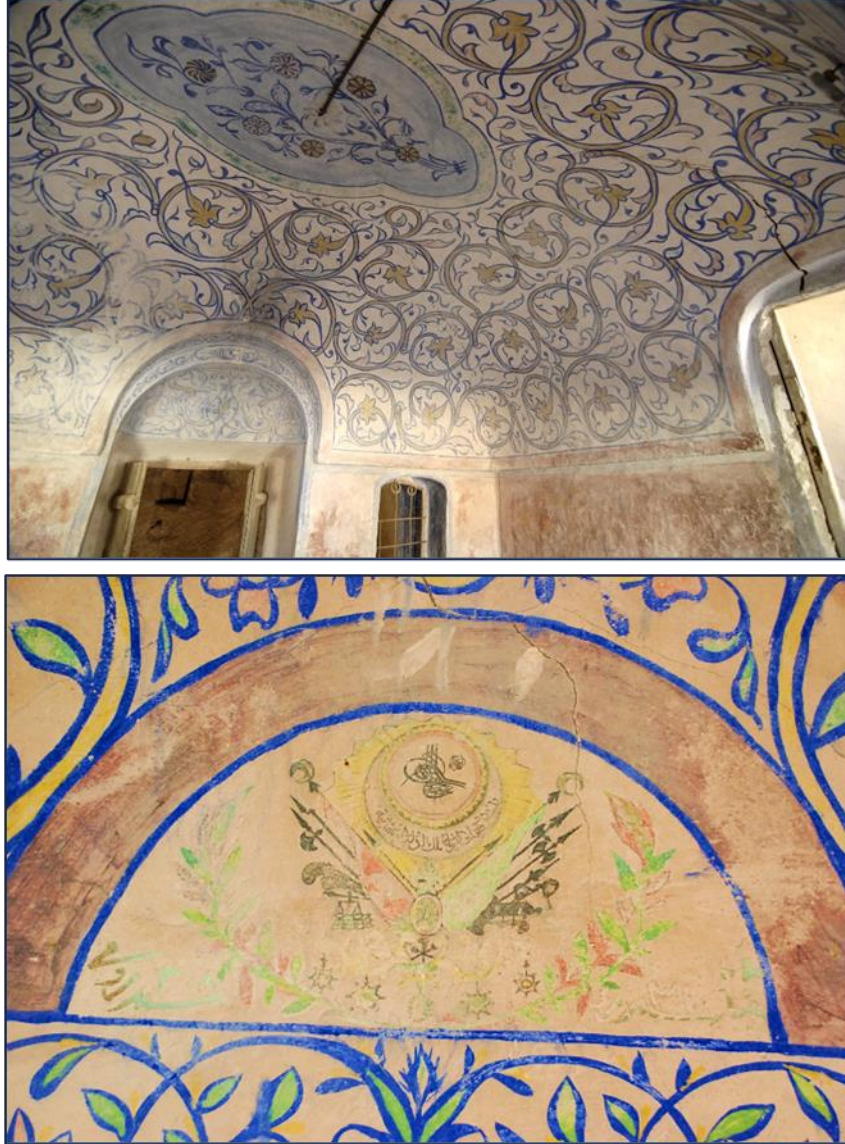
Cas evlerindeki süslemelere baktığımızda evlerin tepesinde çatıyı çevreleyen parapet duvarlardaki stilize ya da yıldız, çiçek şeklindeki boşluklar dikkat çekmektedir. Dış cephede ise düzenli aralıklarla bir pençe izini andıran 3 sıralı oluklar hemen hemen tüm cas evlerinde gözlenen bir süslemedir. Özellikle varlıklı ailelerin evlerinde süslemeler çok daha yoğun olabilmekteydi. Buna en tipik örnek Tillo'daki Şeyh Nasreddin Konağı'dır. Konağın divanhane bölümündeki geometrik ve bitkisel motifler yanı sıra Arapça yazılarla bezemeli tavan ve duvarlara en iyi örneklerden birisidir. Temelde dört rengin kullanıldığı bezemelerde boya bitkilerinden elde edilen doğal boyalar yanı sıra sentetik boyalar da kullanılmıştır (Ekinci, 2021: 1056).

Evin içerisinde duvarların kalınlığı sayesinde bol ve türlü amaçlara hizmet eden nişlere yer verilmiştir. Nişlere mutfak gereçleri, lambalar, çeşitli aksesuarlar konulmaktaydı. Bununla birlikte nişler yanı sıra çok sayıda ve irili ufaklı fonksiyonel amaçlı gömme bölmeler cas evlerinin karakteristikleri arasında

sayılabilir. Bunlardan yöresel olarak “Kabbele” adı verilen yüklükler cas evlerinin dolap ihtiyacını karşılamaktadır (Kılıççioğlu, 2019: 151).

Fotoğraf 9

Şeyh Nasreddin Evi Tavan ve Duvar Bezemelerinden Detaylar



Siirt’te cas evleri konseptindeki bir diğer karakteristik ünite ise yöresel olarak “Sabat” adıyla bilinen Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde “Abbara ya da Kabaltı”, Türkiye’nin çeşitli yerlerinde ise “Geçit/Tonozlu Geçit” adıyla anılan yapılardır. Siirt’in özellikle Merkez ve Tillo’daki eski mahallelerde altlarından yollar geçen bu yapılarda genişlik 3 m., uzunluk ise 3 ila 5 – 6 m arasındadır. Bu kemerli yapıların üstünde de evlerin yaşam üniteleri bulunmaktadır. Ekseriyetle basık yuvarlak kemerli bu geçitlerin yan duvarlarındaki kapılardan da depolara giriş sağlanabiliyordu. Söz konusu geçitlerin sokakları birbirine bağlamak gibi de önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır. Günümüzde Siirt’te sayıları oldukça azalmıştır (Tablo 1).

Fotoğraf 10

Solda Şeyh Kâmil Evi Kapı Çevresi Süslemeleri ve Tipik Bir Cas Evi Pencere Çevresi Süslemeleri



Fotoğraf 11

Cas Evlerinin Önemli Bir Karakteristiği: Süslemede Kullanılan Pençe İzi ve Parapet Duvarlardaki Stilize Boşluklar



Fotoğraf 12*Cas Evlerinde Nadiren Rastlanan Çıkma Balkon Örnekleri*

Cas evleri ile ilgili dezavantajlı noktaların başında bu evlerin ekonomik olmaması gelmektedir. Kimi araştırmacılar cas evlerini; yangına dayanıklı, çevre dostu, iklime uygun, güvenli, kullanılan malzemeden kaynaklı küf, bakteri ve mantar oluşumuna izin vermemesi gibi özellikleriyle genel manada “çevre ve insan dostu yapılar” şeklinde tanımlamışlardır (Bekleyen vd., 2006: 580; Akın vd., 2016: 369). Bu özelliklerinin yanı sıra cas evlerinin yarattığı birtakım problemler de söz konusudur. Kullanılan malzemeden kaynaklı evlerin suya ve yüksek sıcaklığa karşı dayanıksız olması, sıvaların kısa sürede aşınması cas evlerinin ortak sorunudur. Siirt iklimi göz önüne alındığında hem kış yağışları hem şiddetli yaz sıcaklıkları hem de yüksek sıcaklık farkları kısa sürede cas evlerini yıpratmaktadır. Bunun sonucunda ise evler kısa sürede bakım görmek durumunda kalmaktaydı. Genel olarak cas evlerinde ana yapının da ömrünün kısa olması veya çok ciddi bakım – onarım gerektirmesi, betonarme evlerle rekabet edememesine yol açmıştır.

Henüz 1940’larda Siirt’te ciddi bir konut sorunu baş göstermiş, bunun sorumlusu olarak da cas evleri öne çıkmıştır. Nitekim Siirt hızla büyüyor, nüfusu artıyordu ve cas evleri bu talebi karşılayamıyordu (Demir, 2016: 107-108). Cas evlerinden oluşan yapı stoğu da gelişen Siirt için efektif bir çözüm değildi. Zira cas evleri en fazla üç katlı olan, kısa ömürlü ve sık sık bakım onarım gerektiren yapılarıdır. Konuya bir de halk sağlığı problemi dahil olunca cas evleri daha da istenmez, talep görmeyen meskenler haline gelmiştir. Jipsin ısıtılma aşamasında açığa çıkan gaz ve duman hem çevreye hem de insan sağlığına zarar vermektedir. Ayrıca kalın cas harcıyla sıvanmış evlerden sıcak yaz sezonunda evlerden çevreye partiküller yayılarak hava kalitesi düşmekte, insan sağlığını olumsuz etkilemekteydi. Bundan kaynaklı olarak dönemin Sağlık Bakanlığı tarafından cas evi yapımı yasaklandığı gibi mevcut evlerin de onarımının yapılmamasına hatta yıktırılma yoluna gidileceği haberleri yörede ciddi sıkıntı yaratmıştır (Demir, 2016: 108). Nitekim yörede modern betonarme evler için gerekli altyapı ve malzeme tedariği o dönem için söz konusu değildi.

Fotoğraf 13

Siirt'te Sayısı Azalan Sabatlardan Örnekler: Solda Kurtalan/Teylan ve Sağda Tillo'daki Sabat



Fotoğraf 14

Kurtalan/Bağlarca'daki Tipik Bir Cas Evi Örneği



Fotoğraf 15

Siirt'te Yıkılmakta Olan Çok Sayıda Cas Evlerinden Örnekler



SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Siirt için taşınmaz kültürel mirasın en önemli öğelerinden birisi olarak cas evleri çok önemli bir yere sahiptir. Bu önem hem kent kimliğini hem yöre sosyoekonomik ve sosyokültürel hayatını en iyi yansıtan öge olmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde Siirt'te avlulu, bahçeli meskenlerin yerini hızla bitişik nizam ya da çok katlı binalardan oluşan siteler almaktadır. Bu da Siirt kent kimliğinin hızla kaybolmasındaki en önemli husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Siirt kent merkezi için yapılacak soylulaştırma (Gentrification) çalışmaları kapsamında “Cas Evleri” konseptine muhakkak yer verilmesi gerekmektedir. Bu noktada Ahlat’ta, karakteristik “Ahlat Taşı” ile yapılan kamusal alan elemanları (Otobüs durakları, çeşmeler, muhtarlıklar gibi) referans alınarak Cas Evleri de Siirt’te bu amaçla yeniden gündeme alınmalıdır. Siirt ölçeğinde cas evlerinin tasarımı veya mevcut cas evlerinin restorasyonu ile bunları yeniden işlevlendirmek “Siirt Kent Kimliği” ve “Siirt Kültür Hazinesi” açısından çok önemli bir noktadır. Bu amaçla:

- ❖ Turizm: Misafirhane, pansiyon, uygulama oteli, butik otel amaçlı turizme yönelik konaklama tesislerinin cas evi konseptinde tasarlanması ve mevcut bazı cas evi örneklerinin bu amaçla restore edilerek turistik tesis olarak işlevlendirilmesi,
- ❖ Kültür Merkezleri: Siirt özelinde tesis edilecek “Kent Müzesi” ve “Kent Arşivi” mutlaka tipik bir cas evi tasarımında hayata geçirilmelidir. Bu noktada restorasyonu yapılan, fakat işlevsellik kazandırılmayan “Kültür Evi”ne dikkat çekmek gerekir,
- ❖ Kamu tesisleri: Muhtarlıklar, halk eğitimi merkezleri, ilçe tarım ve orman müdürlükleri gibi kamu binalarının da karakteristik cas evi tarzında yapılarda hizmet vermeleri kamusal algı ve kamu hafızası açısından önemsenen bir husustur,
- ❖ Merkez ilçe ya da Tillo’da hem turistik açıdan hem de toplumsal hafızanın canlı tutulması açısından cas evi temalı tasarımlardan oluşan bir çarşı/kültür sokağı yapılması önerilebilir. Merkez ilçede yer alan tarihi “Helvacılar Çarşısı” bu açıdan “Beyaz Kent Siirt” kültürünü yaşatmak adına cas evi konseptiyle yeniden düzenlenebilir.

Siirt’te günümüz şartlarında cas evlerinin yaygınlaştırılması ve yapımına devam edilmesi hem ekonomik hem de sağlıklı olmayacaktır. Cas malzemeyle yapılan evlerin çok hızlı deforme olması ve sık sık bakım-onarım gerektirmesi, çok daha ucuza ve kolay erişilebilen alçı ve çimentonun varlığı cas evi yapımındaki temel engeller/caydırıcılardır. Bunun yanı sıra cas evi ustalarının günden güne azalması ve bu işinin ehli kimselerin dahi hazır alçı kullanmaları da bir diğer negatif (!) faktördür.

Teşekkür

Bu çalışma kapsamında, 2024 yılı Haziran-Ekim ayları arasında Siirt merkez ve ilçelerinde yürütülen arazi çalışmalarındaki değerli katkılarından dolayı; Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi öğretim üyeleri Doç. Dr. Mehmet Tayanç ve Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Ülgen’e, araştırma görevlileri Arş. Gör. Dilan Tapar ve Arş. Gör. Ümit Çelebi’ye teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca, çizim konusundaki yardımları için Siirt Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Araştırma Görevlisi Gevher Nesibe Kaya’ya; saha çalışmalarında bizlere eşlik eden Siirt Üniversitesi Coğrafya Bölümü mezunu Veysel Tayyan’a, Siirt İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü çalışanlarına ve yöre halkına içtenlikle teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA:

- Akın, C.T., Bekleyen, A., Yıldırım, M., (2016). "Preservation initiatives for the truncated pyramid-shaped traditional houses of Siirt, Turkey", *Frontiers of Architectural Research* (2016)5, pp. 360 – 370, <http://dx.doi.org/10.1016/j.foar.2016.06.005>
- Alkan, A., (2018). Orta ve Aşağı Botan Vadisi'ndeki Geleneksel Kır Konutları ve Sürdürülebilirliği Üzerine Bir İnceleme, *Turkish Studies*, 13(18), 117 – 142.
- Anonim, (1968). Siirt İl Yıllığı 1967, Ajans – Türk Matbaası, s. 179, Ankara.
- Anonim, (2012). "Anadolu'da Kırsal Mimarlık", Bursa Büyükşehir Belediyesi, Tarihî Kentler Birliği ve ÇEKÜL Vakfı ortak basımı, s. 26, Bursa.
- Anonim, (2021). Siirt İli Somut Kültürel Miras Envanteri, Cilt: 1 – 2 – 3., (Ed. Zekai Erdal), Siirt Valiliği.
- Anonim, (2023). "Siirt İli 2022 Yılı Çevre Durum Raporu", Türkiye Cumhuriyeti Siirt Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, ÇED ve Çevre İzinleri Şube Müdürlüğü, Siirt.
- Aran, K., (2000). "Barınaktan Öte / Anadolu Kır Yapıları", Tepe Mimarlık Kültürü Merkezi, Ofset Yapımevi, İstanbul.
- Aydın, D., (2008). "Halk Mimarisi Bağlamında Kilistra'da (Gökyurt) Yerleşme ve Mesken Nitelikleri", Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi / 38. ICANAS, Cilt: 1, s. 175 – 188, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Baran, M., (2006). Halk Mimarisinin Halkbilimi Bağlamında Değerlendirilmesine Harran Evleri Örneği, *Millî Folklor*, 18(72), 141 – 156.
- Bekleyen, A., Akın, C.T., Yıldırım, M., (2006). Siirt Yöresel Konut Mimarisi, Uluslararası Siirt Sempozyumu 19 – 21 Eylül, 563 – 582, İzmir.
- Bozkurt, S.G., Altınçekiç, H., (2013). Anadolu'da Geleneksel Konut ve Avluların Özellikleri ile Tarihsel Gelişiminin Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi, *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, 63(1), 69 – 91. <https://doi.org/10.17099/jffiu.69807>
- Bulut, İ., (2016). "Anadolu Konut Kültüründen Kaybolmakta Olan Mesken Şekli: Yozgat'ın Karayapıları", *Türk Kültüründe Coğrafya II.*, Bölüm 14, (Ed. Turhan Çetin, Ali Meydan), Pegem Akademi, s. 289 – 313, Ankara.
- Ceylan, S., (2013). Kırsal Mimarinin Örneklerinden "Serenler"in Coğrafi Açidan İrdelenmesi, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(27), 151 – 167.
- Davulcu, M., (2005). Bartın Halk Mimarisi, Folklor Araştırmacıları Vakfı, <http://www.folklor.org.tr/haber.detay.asp?kategori=mimari>
- Davulcu, M., (2015). Ormana Yöresi Geleneksel Konut Mimarisi ve Yapıcılık Geleneği, *Kalemişi – Türk Sanatları Dergisi*, 3(5), 47 – 96. DOI: 10.7816/kalemisi-03-05-03
- Demir, E., (2014). "Adıyaman Ovasındaki Kır Yerleşmelerinde Mesken Tipleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, (39), 55 – 78. <https://doi.org/10.17211/tcd.41975>
- Demir, Ş., (2016). Cumhuriyet Döneminde Siirt, Düzey Yayınevi, s. 148, İstanbul.

- Demlikoğlu, U., (2018). 998 ve 1112 Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Siirt Vakıfları (1526-1566), Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (44), 40 – 61.
- Doğruyol, M., Ayhan, E., Karasın, A., (2023). Siirt Yığma Yapılı Cas Evlerinin Özellikleri, İnşaat Mühendisliğinde Yenilikçi Yaklaşımlar ve İnşaat Teknolojileri, (Ed. Atilla Kumbasaroğlu), BİDGE Yayınları, Bölüm I., s. 8 – 24, Ankara.
- Durmaz, M., Ege, M., (2023). Tarihi Kagir Yapılarda Kullanılan Duvar Malzemesi ve Harçların İncelenmesi: Siirt Örneği, (5. Bölüm), Disiplinlerarası Akademik Çalışmalar, Iksad Publications, s. 70 – 86, Ankara.
- Dutoğlu, Y. (2012). *Ak zambaklar şehri Tokat*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Ekinci, B., (2021). “Şeyh Nasreddin Konağı Divanhanesinde Kalem İş Bezemeler”, idil, 83 (2021 Temmuz): 1049 – 1058. doi: 10.7816/idil-10-83-05
- Eldem, S.H., (1954). Türk Evi Plan Tipleri, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Erarslan, A., (2022). “Anadolu’dan Yöresel Konut Kültürü Örnekleri”, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Göğebakan, Y., (2015). Karakteristik bir değer olan geleneksel Türk Evi’nin oluşumunu belirleyen unsurlar ve bu evlerin genel özellikleri, İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 1(1): 41 – 55. <https://doi.org/10.22252/ijca.105015>
- Gök, Y., Kayserili, A., (2013). Geleneksel Erzurum evlerinin kültürel coğrafya perspektifinden incelenmesi. Doğu Coğrafya Dergisi. 18(30): 175 – 216, Erzurum. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ataunidcd/article/view/1021010002>
- Göney, S., (1974-1977). “Türkiye’deki Bir Eğreti Kır Yerleşme Şekli Hakkında Bazı Yeni Müşahedeler”, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı: 20-21’den Ayrı Basım, s. 129 – 134, İstanbul.
- İnandık, H., (1956). “Adapazarı Ovası ve Çevresinde Nüfus ve Yerleşme”, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 7, s. 66 – 91, İstanbul.
- Kazmaoğlu, M., Tanyeli, U., (1979). Anadolu Konut Mimarisinde Bölgesel Farklılıklar, Yapı, 33(13): 29 – 41, İstanbul.
- Kılıççoğlu, C., (2019). Veleçe: Siirt (Siirt’in Cumhuriyet Döneminde Yetiştirdikleri), Siirt Birlik Gazetecilik ve Matbaacılık, Siirt.
- Kılınç, N., (2019). Siirt ve Çevresinin Turizm Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Koday, S., Koday, Z., Kızılkın, Y., (2017). Siirt İlinde Bir Mesken Kültürü: Cas Evleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(4), 1369 – 1385.
- Kuban, D., (1975). Sanat Tarihimizin Sorunları, Çağdaş Yayınları, s. 221, İstanbul.
- Manav, K., Çalışkan, V., (2017). Geleneksel bir mesken tipinin turizmde çekicilik potansiyelinin araştırılması: “Düğmeli evler” Antalya Örneği. Doğu Coğrafya Dergisi, 22(37): 215 – 240, Erzurum.

- Manav, K., (2021). Mesken Türleri ve Bu Meskenleri Yaşanır Kılan (Hayat Veren) Mimarlık Kavramlarının Farklı Disiplinlere Göre Niteliksel Bir Değerlendirmesi, 8. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi – Bildiriler Kitabı III., s. 241 – 262, İstanbul.
- Nas, B., (2020). Siirt Cas Evleri Mimari İncelemesi ve Bir Örnek Üzerinden Restorasyon Önerileri, EJONS Journal, 4(15), 761 – 769. <https://doi.org/10.38063/ejons.331>
- Ozavcı, D., Turkan, Z., (2023). Structural Identities of Siirt Cas Houses in Anatolian Traditional Architecture, Journal of King Saud University – Science, 35(10): 1 – 9, <https://doi.org/10.1016/j.jksus.2023.102938>
- Özyılmaz, H., Şeker İnalcan, S., (2022). Tillo Geleneksel Konutlarının Fiziksel ve Fonksiyonel Kullanımının Değerlendirilmesi, Kent Akademisi Dergisi, 15(Mimarlık Sempozyumu Özel Sayısı), 110 – 129. <https://doi.org/10.35674/kent.1014124>
- Polat, E.O., (2016). “Yöresel Mimari Projeler: Bir Projeler Dizisi Sunumuna Dair Düşünceler”, Mimarlık: 388, s. 23 – 34.
- Ropoport, A., (1969). “House Form and Culture”, University of Wisconsin Milwaukee Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, USA.
- Sami, K., (2010). Tillo: Bir Zamanların “Cas Evler”i, Mimarlık, Sayı: 354: 1 – 2.
- Sergün, Ü., (1986). Kocaeli Yarımadası’nda Kırsal Yerleşme, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3370, İstanbul.
- Sezgin, H., (2006). Yöresel Konut Mimarisi ve Türkiye’deki Örnekleri Hakkında, Tasarım + Kuram, 3(4), 1 – 20.
- Sözen, M., Eruzun, C., (1992). Anadolu’da Ev ve İnsan, Emlak Bankası Yayını, İstanbul.
- Şahin, G., Balcı Akova, S., (2019). Türkiye’nin Coğrafi İşaret Niteliğindeki Jeolojik Değerleri, Asia Minor Studies, 7(2): 335 – 354.
- Tanoğlu, A., (1966). Beşerî Coğrafya Nüfus ve Yerleşme, Cilt 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı No: 45, İstanbul.
- Taşlıgil, N., Şahin, G., (2016). Yapı Malzemesi Olarak Kullanılan Türkiye Doğal Taşlarının İktisadi Coğrafya Odağında Analizi, Marmara Coğrafya Dergisi, (33), 607 – 640. <https://doi.org/10.14781/mcd.95032>
- Tayla, H., (2007). Geleneksel Türk Mimarisinde Yapı Sistem ve Elemanları, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, İstanbul.
- Tolun-Denker, B., (1977). Yerleşme Coğrafyası / Kırsal Yerleşmeleri, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2275, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 93, İstanbul.
- Tuncel, M., (2006). “Geçmişten Günümüze Siirt Şehri”, Uluslararası Siirt Sempozyumu, 19 – 21 Eylül 2006, s. 27 – 30, İzmir.
- Tunçdilek, N., (1967). Eskişehir Bölgesinde Mesken Tiplerine Toplu Bir Bakış, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 7, s. 92 – 106, İstanbul.
- Tunçdilek, N., (1967). Türkiye İskân Coğrafyası – Kırsal İskânı (Köy-Altı İskân Şekilleri), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 1283, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 49, İstanbul.

Yılmaz, C., (2019). Türkiye Kırsal Yerleşme Coğrafyası Literatürü, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 34, 519 – 560.

Yiner, A., Barlık, H., (2021). Osmanlı Dönemi Siirt Evlilik Haritası (1896-1914), Sonçağ Akademi, s. 404, Ankara.

Yücel, T., (1995). Türkiye'nin Kır Yerleşmeleri ve Tipleri Üzerine Yeni Görüşler, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl: XXX/1-2, s.447 – 469, Ankara.

Zaman, M., (2017). Türkiye'de Kırsal Meskenler ve Coğrafi Dağılımları, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(3), 911 – 935.

URL – 1: <https://www.ecovast.org/index.htm>

URL – 2: http://batmankulturenvanteri.org/Haberler-111-yerel_sivil_mimari-65.aspx

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The Cas Houses, which form the historical residential fabric of Siirt, are traditional dwellings unique to the Siirt region, created by combining stone with cas mortar, a mixture of lime and earth. These houses are a spatial representation of the city's identity, reflecting Siirt's social lifestyle, family structure, and socio-cultural values thanks to their courtyard layout, spatial design based on privacy, terraced settlement pattern adapted to the topography, and relationship with the natural environment. However, in recent years, Cas Houses have been rapidly disappearing due to increasing apartment construction, pressure for modern development, the rapid decline in the number of craftsmen capable of building with cas mortar, and high maintenance and repair costs. The current state of these structures, their spatial distribution, and the factors influencing their disappearance have not been examined in detail or systematically in the literature. Therefore, the research problem is to determine the current state of Cas Houses in Siirt, reveal their distribution in urban and rural settlements, and explain the reasons behind their disappearance.

Research Questions

This research focuses on five main questions aimed at understanding the Cas Houses in Siirt. The first is the current physical condition of the Cas Houses; that is, whether these houses are in use, abandoned, or in ruins. The second is how the Cas Houses are spatially distributed in the city centre and rural settlements of Siirt. Thirdly, it examines how factors such as climate, topography, geographical conditions, local material resources, and socio-cultural lifestyles influenced the construction process of the Cas Houses. The fourth is the question of why Cas Houses are not used or have been abandoned today. The fifth is the meaning of Cas Houses in terms of cultural heritage, social memory and the urban identity of Siirt.

Literature Review

In human geography, a dwelling is defined as the basic unit of human habitation created by transforming the natural environment (Tanoğlu, 1966). Climate, topography, local material resources and economic activities play a major role in the emergence of dwellings (Tunçdilek, 1967). Sergün (1986) emphasises that dwellings are not only units of shelter, but also spaces where social relations are shaped and economic activities are carried out. Rural architecture in Anatolia is based on local materials and is compatible with the natural environment (Aran, 2000). Sezgin (2006) reveals that Anatolian housing culture has a history of approximately nine thousand years in Mesopotamia and the Fertile Crescent, and that the traditional Turkish house took shape during this long process. Davulcu (2015) states that traditional dwellings are cultural assets that carry social memory. Manav (2021) states that it is not the architecture that makes a dwelling valuable, but the practices of life within it. Erarslan (2022) emphasises the necessity of modern technological interpretations in the preservation of traditional dwellings. Anonymous (2012) classifies rural dwellings in Türkiye into three main types: wood, stone, and adobe; Siirt is located at the intersection of the stone and adobe dwelling types. Siirt's geographical conditions have led to the combined use of mortar and stone (Anonymous, 2023). Demir (2016) states that Cas Houses gave way to reinforced concrete structures from the second half of the 20th century onwards. Koday, Koday and Kızılkın (2017) state that the courtyard layout of Cas Houses, their mass design adapted to the topography, and the use of cas mortar and stone materials gave rise to a type of dwelling unique to the region. Ozavcı and Türkan (2023) state that cas mortar gives Cas Houses their unique structural identity, while Ekinci (2021)

states that the pen-work wall decorations in these houses have aesthetic and cultural value. When this literature is evaluated, Cas Houses are not merely a physical housing type; they are a spatial reflection of a social way of life that carries identity and memory.

Methodology

The research was conducted using qualitative methods. In the first stage, a literature review was carried out and official documents relating to Cas Houses were obtained from the Provincial Directorate of Culture and Tourism, Siirt Municipality Urban Planning Directorate and Diyarbakır Regional Directorate for the Protection of Cultural and Natural Assets. In the second stage, fieldwork was carried out; Cas Houses were examined on site in Siirt Centre, Kayaboğaz village, Tillo (Aydınlar), Şirvan and Kurtalan districts, photographs were taken, GPS coordinates were recorded, and face-to-face interviews were conducted with the owners of the dwellings. In the third stage, the field data was transferred to the ArcGIS 10.8 programme, the spatial distribution of the Cas Houses was mapped, and an analysis of the current situation was carried out.

Findings and Conclusions

As a result of fieldwork, forty-eight Cas Houses were identified in the central district of Siirt; it was determined that only fourteen of these were in use, while thirty-four were completely abandoned or in ruins. Of the thirteen houses identified in the village of Kayaboğaz, which is affiliated with the centre, only two were found to be in use, while the remaining eleven were in ruins. Twenty-five Cas Houses were identified in the centre of Tillo district; fifteen of these are in use, while ten are in a state of disrepair. Three Cas Houses were identified in Şirvan, none of which are in use. A total of thirty-five Cas Houses were documented in Kurtalan district; it was determined that very few are in use, while the vast majority have been abandoned. In interviews with homeowners, the reasons given for abandoning Cas Houses included high maintenance and repair costs, the near disappearance of craftsmen skilled in building with cas mortar, and the greater appeal of modern apartment living. These findings show that the disappearance of Cas Houses means not only the disappearance of a physical structure, but also the spatial disappearance of Siirt's urban identity, cultural memory and local way of life. Cas Houses are the product of a way of life that organises family life around the courtyard, reflects privacy in the space, and establishes neighbourly relations within the unity of the courtyard and street. Therefore, the disappearance of these houses signifies the erasure of urban memory, the loss of the city's identity, and its transformation into a uniform urban fabric seen everywhere as a result of apartmentisation. The research has produced the most up-to-date data set revealing the current state and spatial distribution of the Cas Houses. Consequently, if the Cas Houses are not preserved, Siirt's architectural identity, cultural memory, and local way of life will be lost irreversibly. This is because a city's memory can only survive as long as it exists in its physical space.

EKLER:

Ek – 1: Abdullah Alp Cas Evi Röleve Planı

